

MIROŚLAW SZUMIŁO

<https://orcid.org/0000-0002-4866-8611>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

KIEROWNICTWO POLSKIEJ ZJEDNOCZONEJ PARTII ROBOTNICZEJ W LATACH 1956–1970. PORTRET ZBIOROWY*

Abstrakt: W artykule scharakteryzowano skład osobowy kierownictwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, tj. Biura Politycznego i Sekretariatu Komitetu Centralnego, w latach 1956–1970. Następnie nakreślono portret zbiorowy 29 osób tworzących kierownictwo w tym okresie, podając analizie ich cechy społeczno-demograficzne: wiek, miejsce urodzenia, pochodzenie społeczne i etniczne, wykształcenie oraz motywy akcesu do ruchu komunistycznego i przebieg kariery politycznej do momentu wejścia do kierownictwa partii.

Słowa kluczowe: kierownictwo PZPR, Władysław Gomułka, Biuro Polityczne, Sekretariat KC, Polska Rzeczpospolita Ludowa.

Abstract: The article presents the composition of the leadership of the Polish United Workers' Party, that is the Political Bureau and Secretariat of the Central Committee, in 1956–1970. Next, the twenty-nine persons making up the leadership are portrayed, with an analysis of their social and demographic data: age, place of birth, social background, ethnic origins, and education, as well as their motivations for joining the communist movement and the course of their political career up to their entering the party leadership.

Keywords: leadership of the PUWP, Władysław Gomułka, Political Bureau, Secretariat of the Central Committee, Polish People's Republic.

Pomimo upływu niemal 30 lat od rozwiązania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), centralne instancje decyzyjne partii (Biuro Polityczne [BP] i Sekretariat Komitetu Centralnego [KC]), zwane potocznie

---

* Artykuł powstał na podstawie kwerendy przeprowadzonej w ramach projektu badawczego własnego nr NN 108224240 pt.: „Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

kierownictwem, nie doczekały się wciąż całościowego, monograficznego opracowania. W szczególności dotyczy to okresu rządów I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki. Ogólne mechanizmy funkcjonowania Biura Politycznego i Sekretariatu KC w tym okresie omawiali w swoich publikacjach Jerzy Eisler, Krzysztof Persak i Konrad Rokicki¹. Brakuje jednak socjologiczno-historycznego portretu ludzi należących do kierownictwa partii w okresie gomułkowskim.

W niniejszym tekście postaram się scharakteryzować skład osobowy centralnych władz partyjnych, a następnie nakreślić portret zbiorowy 29 osób tworzących kierownictwo PZPR w latach 1956–1970. W tym celu należy poddać analizie ich cechy społeczno-demograficzne: wiek, miejsce urodzenia, pochodzenie społeczne i etniczne, wykształcenie oraz przedstawić motywy akcesu do ruchu komunistycznego i przebieg kariery politycznej do momentu wejścia do kierownictwa partii. Podstawowym źródłem do naszkicowania portretu zbiorowego są akta personalne członków kierownictwa przechowywane w Archiwum Akt Nowych oraz, w przypadku części z nich, „kominternowskie” teczki personalne, znajdujące się obecnie w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Społeczno-Politycznej². W aktach tych znajdują się przede wszystkim życiorysy działaczy (autobiografie), wypełniane przez nich ankiety i relacje, a ponadto charakterystyki i opinie wystawiane przez przełożonych. Jako uzupełnienie archiwaliów posłużyły biogramy ze *Słownika biograficznego działaczy polskiego ruchu robotniczego*³ i innych wydawnictw oraz publikowane wspomnienia i zebrane relacje.

Nie będę natomiast omawiał podziałów frakcyjnych ani mechanizmów gry personalnej w elicie PZPR. Dużo uwagi temu zagadnieniu poświęciłem już w swoich publikacjach⁴. Temat wymaga niewątpliwie dalszych, pogłębionych badań i wykracza poza ramy niniejszego artykułu.

---

¹ J. Eisler, *Polski rok 1968*, Warszawa 2006; idem, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2012; K. Persak, *Struktura i skład centralnych instancji decyzyjnych KC PZPR*, w: *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003; K. Rokicki, *Apodyktyczny szef. Władysław Gomułka i podwładni*, w: *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K. Rokicki, R. Spalek, Warszawa 2011.

² W Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Społeczno-Politycznej (RGASPI) w Moskwie nie wszystkie teczki personalne są udostępniane badaczom.

³ *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 1: A–D, Warszawa 1978; t. 2: E–J, Warszawa 1987; t. 3: K, Warszawa 1992.

⁴ M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014; idem, *Pomarcowa wymiana kadr — elita PZPR w latach 1968–1970*, w: *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Olaszek, A. Dudek, Ł. Kamiński, K. Kosiński, M. Przeperski, K. Rokicki, P. Sasanka, R. Spalek, S. Stępień, Warszawa 2017, s. 514–528.

Skład personalny kierownictwa PZPR

Faktyczna władza w partii i w państwie spoczywała w rękach tzw. kierownictwa PZPR, czyli członków Biura Politycznego i Sekretariatu KC. W punkcie 33 statutu PZPR stwierdzono: „Komitet Centralny wyłania Biuro Polityczne — do kierowania pracą KC w okresie między posiedzeniami plenarnymi oraz Sekretariat — do kierowania pracą bieżącą głównie w dziedzinie organizowania kontroli wykonania uchwał partii i doboru kadr”⁵. Podział kompetencji pomiędzy tymi dwiema instancjami decyzyjnymi nie był jednak ściśle określony. Na podstawie lektury protokołów posiedzeń można stwierdzić, że Biuro Polityczne podejmowało strategiczne decyzje w sprawach państwowych i partyjnych, najwięcej uwagi poświęcając kwestiom ekonomicznym. Ponadto podejmowało kluczowe decyzje kadrowe. Zgodnie z nomenklaturą kadr, przyjętą w 1957 r., decydowało o obsadzie stanowisk ministrów, kierowników wydziałów KC, I sekretarzy Komitetów Wojewódzkich (KW), najwyższych funkcji dowódczych w Wojsku Polskim (WP) i Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (MSW) oraz ambasadorów⁶. Sekretariat zbierał się rzadziej i kierował bieżącą pracą aparatu partyjnego i organizacji masowych (przede wszystkim młodzieżowych). W dziedzinie polityki kadrowej mianował podsekretarzy stanu, wojewodów, zastępców kierowników wydziałów KC, sekretarzy KW, a także generałów WP i Milicji Obywatelskiej. Większość spraw załatwiano w trybie tzw. obiegu dokumentów, które krążyły pomiędzy gabinetami sekretarzy KC⁷.

W okresie od października 1956 r. do grudnia 1970 r. w kierownictwie PZPR zasiadało w sumie 29 osób (wyłącznie mężczyzn), 23 w Biurze Politycznym, a 17 w Sekretariacie KC. Oznacza to, że aż 11 sekretarzy KC wchodziło jednocześnie do Biura Politycznego. Należy przy tym zaznaczyć, że pięciu z nich początkowo należało tylko do Sekretariatu KC, a następnie zostało włączonych do Biura. Od strony formalnej członków kierownictwa można zatem podzielić hierarchicznie na trzy kategorie: 1) „pełni” członkowie BP — 19 osób; 2) zastępcy członków BP — cztery osoby; 3) sekretarze KC niewchodzący do BP — sześć osób. W rzeczywistości hierarchia wewnętrzna w kierownictwie partii wyglądała jednak inaczej. Wokół I sekretarza KC zawsze wytwarzało się bowiem nieformalne

⁵ Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez III Zjazd PZPR, Warszawa 1959, s. 81–82.

⁶ Zob. *Nomenklatura KC PZPR, kwiecień 1957*, w: A. Paczkowski, *System nomenklatury kadr w Polsce (1950–1970)*, Warszawa 2000, s. 79–81.

⁷ Ustalenia autora na podstawie analizy protokołów posiedzeń Sekretariatu KC PZPR.

kilkuosobowe „ściśle kierownictwo”, natomiast pozycja pozostałych członków BP i sekretarzy KC była zależna od różnorodnych czynników i często zmieniała się w czasie.

Większość członków całego kierownictwa partii i samego Biura Politycznego stanowili przedstawiciele aparatu partyjnego (w sumie 19 osób). Byli to przede wszystkim sekretarze KC sprawujący nadzór nad kluczowymi „odcinkami” życia politycznego, społecznego i gospodarczego (w sensie instytucjonalnym — nad ministerstwami i wydziałami KC PZPR)⁸. Trzech sekretarzy KC pełniło równoległe funkcje I sekretarzy KW PZPR: Edward Gierek w Katowicach (od marca 1957), Władysław Matwin we Wrocławiu (1957–1963), Witold Jaroński — Komitetu Warszawskiego (1957–1960). W czasie sprawowania tych funkcji nie mieli podporządkowanych sobie ogniw centralnego aparatu partyjnego. Ponadto w 1968 r., obok będącego już od marca 1959 r. członkiem Biura Politycznego Gierka, dokończono do tego gremium dwóch kolejnych I sekretarzy KW PZPR: Stanisława Kociołka z Gdańska i Władysława Kruczka z Rzeszowa.

W Biurze Politycznym przez cały omawiany okres zasiadali również działacze partyjni pełniący najwyższe urzędy państwowe: premier Józef Cyrankiewicz i przewodniczący Rady Państwa PRL (kolejno: Aleksander Zawadzki, Edward Ochab, Marian Spychalski). Poza nimi zagwarantowane miejsce w BP mieli tylko minister spraw zagranicznych (Adam Rapacki do 1968 r., potem Stefan Jędrzychowski) oraz przewodniczący Centralnej Rady Związków Zawodowych (CRZZ, Ignacy Loga-Sowiński). Przez długi czas (do 1968) w Biurze zasiadał także przewodniczący Komisji Planowania przy Radzie Ministrów (KPRM) (w osobie Jędrzychowskiego) oraz minister obrony narodowej Spychalski (w latach 1959–1968). Okresowo wyróżniano ministra rolnictwa (Ochab 1957–1959, Mieczysław Jagielski 1964–1970, ale jako zastępcę członka BP). Poza tym w 1964 r. do BP weszło aż trzech wicepremierów (Piotr Jaroszewicz, Eugeniusz Szyr, Franciszek Waniółka), ale tylko Jaroszewicz utrzymał się do końca rządów Gomułki. W czerwcu 1970 r. funkcję wicepremiera objęło ponadto dwóch innych członków Biura (Jagielski i Kociołek)⁹.

Analizując skład kierownictwa PZPR w omawianym okresie, widzimy wyraźny podział na dwie grupy, reprezentujące aparat partyjny

---

⁸ Podział obowiązków między sekretarzami KC PZPR zob. W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, Warszawa 2000, s. 65–68.

⁹ Ustalenia autora na podstawie analizy składu osobowego kierownictwa PZPR oraz centralnych władz państwowych PRL.

i państwowy. Jedynie Jerzy Albrecht jako sekretarz KC pełnił jednocześnie reprezentacyjną funkcję zastępcy przewodniczącego Rady Państwa. Tylko Ochab i Kociołek przeszli czasowo z aparatu partyjnego do rządu.

Poza tym nasuwa się refleksja, że oprócz I sekretarza KC miejsce w Biurze Politycznym stale przysługiwało wyłącznie premierowi i przewodniczącemu Rady Państwa. Pozostali członkowie tej instancji zasiadali w niej bardziej *ad personam*, niż jako reprezentanci swoich instytucji. Byli bowiem zaufanymi ludźmi Gomułki lub też osobami przez niego poważanymi i popieranymi. Świadczy o tym pozycja Spychalskiego, Jędrzychowskiego i Ochaba, którzy byli członkami BP niezależnie od pełnionych funkcji.

Każdy z tych przypadków ma zresztą swoją specyfikę. Ze Spychalskim łączyły Gomułkę silne więzi wynikające z bliskiej współpracy w kierownictwie Polskiej Partii Robotniczej (PPR) oraz późniejszej lojalnej postawy Spychalskiego w czasie uwięzienia i śledztwa zmierzającego do procesu Gomułki. Spychalski był też jedną z nielicznych osób, z którymi tow. „Wiesław” był po imieniu¹⁰. W rzeczywistości zasiadał w Biurze Politycznym nie jako przedstawiciel wojska, lecz jako zaufany I sekretarza¹¹. Jędrzychowski był ceniony przez przywódcę partii za swoją wiedzę ekonomiczną, z jego zdaniem Gomułka się liczył¹². Natomiast Ochab był w kierownictwie PZPR symbolem pewnej ciągłości i przedstawicielem grupy „starych komunistów”¹³.

Tabela 1. Biuro Polityczne i Sekretariat KC PZPR w latach 1956–1970 — skład osobowy

Imię i nazwisko	Biuro Polityczne	Sekretariat KC	Funkcje w aparacie państwowym i partyjnym
Jerzy Albrecht	–	1956–1961	sekretarz KC; zastępca przew. Rady Państwa (1957–1960)
Józef Cyrankiewicz	1948–1971		prezes i wiceprezes Rady Ministrów
Edward Gierek	1959–1980	1956–1964	I sekretarz KW w Katowicach; sekretarz KC (1956–1964)
Władysław Gomułka	1956–1970	1956–1970	I sekretarz KC
Witold Jaroński	–	1956–1968	sekretarz KC; I sekretarz Komitetu Warszawskiego (1957–1960)

¹⁰ J. Eisler, S. Trepczyński, *Grudzień '70 wewnątrz „Białego Domu”*, Warszawa 1991, s. 55.

¹¹ Relacja Józefa Tejchmy, 22 VII 2008 (w zbiorach autora).

¹² Relacja Artura Starewicza, 2 V 2007 (w zbiorach autora).

¹³ Relacja Józefa Tejchmy, 22 VII 2008 (w zbiorach autora).

Tabela 1. cd.

Imię i nazwisko	Biuro Polityczne	Sekretariat KC	Funkcje w aparacie państwowym i partyjnym
Stefan Jędrzychowski	1956–1971	–	przew. KPRM (1956–1968); minister spraw zagranicznych (1968–1971)
Ignacy Loga-Sowiński	1956–1971	–	przew. CRZZ (1956–1971); zastępca przew. Rady Państwa RP (1965–1971)
Władysław Matwin	–	1955–1963	sekretarz KC; I sekretarz KW we Wrocławiu (1957–1963)
Jerzy Morawski	1956–1960	1957–1960	sekretarz KC
Edward Ochab	1948–1968	1950–1957, 1959–1964	sekretarz KC; minister rolnictwa (1957–1959); przew. RP (1964–1968)
Adam Rapacki	1948–1968	–	minister spraw zagranicznych
Roman Zambrowski	1945–1963	(1948–1954) 1956–1963	sekretarz KC
Aleksander Zawadzki	1945–1964	–	przew. Rady Państwa (1952–1964)
Zenon Kliszko	1959–1970	1957–1970	sekretarz KC
Marian Spychalski	1959–1970	–	minister obrony narodowej (1956–1968); przew. RP (1968–1970)
Ryszard Strzelecki	1964–1970	1960–1970	sekretarz KC
Bolesław Jaszczuk	1964–1970	1963–1970	sekretarz KC
Artur Starewicz	–	1964–1971	sekretarz KC
Mieczysław Jagielski	1964–1981	–	minister rolnictwa (1959–1970); wicepremier (od VI 1970)
Piotr Jaroszewicz	1964–1980	–	wicepremier (1952–1970)
Eugeniusz Szyr	1964–1968	–	wicepremier (1959–1972)
Józef Tejchma	1968–1980	1964–1972	sekretarz KC
Franciszek Waniołka	1964–1968	–	wicepremier (1962–1968)
Władysław Wicha	–	1964–1968	sekretarz KC
Mieczysław Moczar	1968–1971	1968–1971	sekretarz KC
Stanisław Kociołek	1968–1971	–	I sekretarz KW w Gdańsku (1967 – VI 1970); wicepremier (VI–XII 1970)
Władysław Kruczek	1968–1980	–	I sekretarz KW w Rzeszowie (1956–1971)
Stefan Olszowski	–	1968–1971	sekretarz KC
Jan Szydłak	1968–1980	1968–1977	sekretarz KC

Pogrubionym drukiem wyróżniono pełnych członków Biura Politycznego.

Źródło: opracowano na podstawie: T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991; K. Persak, *Struktura i skład centralnych instancji decyzyjnych KC PZPR*, w: *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003.

Rotacja personalna

Analizując skalę i przyczyny rotacji personalnej w kierownictwie PZPR, należy przede wszystkim przypomnieć, jak doszło do ukształtowania się ekipy Gomułki w październiku 1956 r. W okresie od śmierci Bolesława Bieruta i wyboru Edwarda Ochaba na I sekretarza KC do przełomowego VIII Plenum KC PZPR w październiku 1956 r., skład kierownictwa partii został uzupełniony w sumie o sześciu nowych członków. Na VI Plenum KC PZPR 20 marca 1956 r. do Sekretariatu KC wybrano Jerzego Albrechta (dotychczasowego przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy) i Edwarda Gierka (kierownika Wydziału Przemysłu Ciężkiego KC)¹⁴. Na VII Plenum KC 28 lipca 1956 r. pełnymi członkami Biura Politycznego zostali Edward Gierek (sekretarz KC) i Roman Nowak (I sekretarz KW PZPR w Opolu), zastępcami członków zaś: Stefan Jędrychowski i Eugeniusz Stawiński (wiceprezesa Rady Ministrów). Sekretariat KC wzmocnił dodatkowo Witold Jarosiński (dotychczasowy minister oświaty). Należy dodać, iż Nowak objął wówczas także ważną funkcję przewodniczącego Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej (CKKP), z której zdjęto Franciszka Józwiaka¹⁵.

Powyższe zmiany dokonały się głównie poprzez rozbudowę stanu liczebnego Biura Politycznego i Sekretariatu KC do 20 osób. W tym czasie ze składu kierownictwa partii poza zmarłym Bierutem ubył tylko Jakub Berman (podał się do dymisji 3 maja). Wprowadzone zmiany personalne w centralnych instancjach decyzyjnych były rezultatem pewnego kompromisu między rywalizującymi frakcjami (puławianami i natolińczykami), jednak obiektywnie wzmocniały zwolenników „odnowy”. Zwolennikom liberalizacji systemu sprzyjał dodatkowo fakt notorycznej absencji na posiedzeniach Biura Politycznego kilku czołowych przedstawicieli nurtu zachowawczego: Franciszka Mazura, Hilarego Minca i Władysława Dworakowskiego¹⁶.

Zmiany na słynnym VIII Plenum KC dokonały się głównie poprzez redukcję liczebności Biura Politycznego z 16 do 9 osób. To pozwoliło na pozbycie się członków byłej ekipy Bieruta: Hilarego Chełchowskiego, Józwiaka, Mazura, Minca, Zenona Nowaka, Konstantego Rokossowskiego.

¹⁴ *Stenogram VI plenarnego posiedzenia Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 20 marca 1956 r.*, w: *Protokoły z VI i VII Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z 1956 r.*, oprac. W. Władyka, W. Janowski, Warszawa 2007, s. 29–44.

¹⁵ *Stenogram VII plenarnego posiedzenia Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, w: *ibidem*, s. 742–761.

¹⁶ K. Persak, *op. cit.*, s. 37.

Zakończyły się także krótkotrwałe kariery w kierownictwie Romana Nowaka i Stawińskiego, a Gierek pozostał na trzy lata tylko jako sekretarz KC. Do Sekretariatu powrócił Roman Zambrowski, a do Biura Politycznego przeszedł Jerzy Morawski.

Tak więc istota dokonanych zmian polegała na pozbyciu się większości ludzi skompromitowanych w opinii społeczeństwa w okresie po 1948 r. Pozostało jednak dwóch kluczowych członków kierownictwa zasiadających w nim nieprzerwanie od 1945 r. (Zambrowski i Zawadzki) oraz trzech członków ekipy Bieruta od 1948 r. (Cyrankiewicz, Rapacki, Ochab). Niemal połowę nowej ekipy Gomułki tworzyli ludzie wprowadzeni do Biura Politycznego i Sekretariatu KC w okresie od stycznia 1955 r. do lipca 1956 r. (6 osób). Nie wszyscy byli jednak zupełnie „nowi”. Albrecht i Jędrzychowski zasiadali już w Sekretariacie KC PPR w latach 1946–1948. W Biurze Politycznym ukształtowanym w październiku 1956 r., obok powracającego po ośmioletniej przerwie Gomułki, znalazł się tylko jeden zupełnie nowy członek w tym gronie – zaufany „Wiesława” Ignacy Loga-Sowiński.

Już w lutym 1957 r. zaszły zmiany w Sekretariacie KC. Ochab odszedł na stanowisko ministra rolnictwa. Jego miejsce zajęli Zenon Kliszko i Morawski, chociaż na stanowiskach sekretarza KC zostali zatwierdzeni formalnie dopiero na IX Plenum KC PZPR 18 maja 1957 r. Na III zjeździe PZPR w marcu 1959 r. nowym członkiem Biura Politycznego został Spychalski. Należy przy tym pamiętać, że Kliszko zasiadał już w latach 1945–1948 w Sekretariacie KC PPR, Spychalski zaś do 1949 r. był członkiem Biura Politycznego PPR i PZPR. Powrót do kierownictwa partii tych dwóch działaczy blisko związanych z I sekretarzem zakończył w istocie pierwszy etap kształtowania się ekipy Gomułki. Po dwuipółletniej przerwie powrócił do BP Gierek.

Kolejne zmiany, dokonane w latach 1960–1964, były przede wszystkim efektem walk frakcyjnych w elicie PZPR. Odeszli ludzie związani z frakcją puławian: Albrecht, Matwin, Morawski i Zambrowski, w wyniku czego frakcja ta przestała istnieć¹⁷. Jedynym, który w omawianym okresie zmarł podczas pełnienia funkcji członka kierownictwa był Zawadzki (7 VIII 1964). Ich miejsce zajmowali faworyci Gomułki: Bolesław Jaszczuk, Artur Starewicz, Ryszard Strzelecki, Józef Tejchma lub osoby przez niego z różnych powodów popierane: Jagielski, Jaroszewicz, Szyr, Waniołka, Władysław Wicha.

W rezultacie rozgrywki personalnej prowadzonej w związku z Marcem '68 z kierownictwa PZPR musieli odejść ludzie atakowani przez frakcję

¹⁷ Szerzej na ten temat zob. M. Szumiło, *Roman Zambrowski*, s. 410–450.

„partyzancką”: Jarosiński, Szyr, Wicha, a także Waniołka. W proteście przeciwko nagonce antysemitkiej i czystkom w szeregach partyjnych podali się do dymisji Ochab i Rapacki. Do kierownictwa weszli wówczas po raz pierwszy Mieczysław Moczar oraz ludzie kojarzeni w różnym stopniu z jego frakcją: Kociołek, Władysław Kruczek, Stefan Olszowski i Jan Szydłak. Należy jednak pamiętać, że Szydłak, Olszowski i Kruczek byli równocześnie związani z frakcją Gierka, Kociołka zaś i Olszowskiego popierał również osobiście Gomułka¹⁸.

W rezultacie zmian personalnych dokonanych w latach 1957–1968, w kierownictwie PZPR pozostało zaledwie pięciu członków zasiadających w nim w październiku 1956 r. W tym czasie awansowano w sumie aż 16 osób, z czego trzech działaczy (Szyr, Waniołka, Wicha) utrzymało się w kierownictwie tylko przez cztery lata (1964–1968). Skala rotacji była zatem znacząca, ale trzon ekipy Gomułki tworzyli do końca ludzie wywodzący się jeszcze z kierownictwa PPR (Gomułka, Jędrzychowski, Kliszko, Spychalski) bądź zasiadający w Biurze Politycznym już przed październikiem 1956 r. (Cyrankiewicz, Gierek).

Wiek i pokolenia ideowe

Stosunkowo ograniczona skala zmian kadrowych powodowała, że średnia wieku członków kierownictwa PZPR rosła. W grudniu 1948 r. wynosiła ona 42 lata, a w 1955 r., czyli w końcowym etapie rządów ekipy bierutowskiej, była już zdecydowanie wyższa — 50,4. Zmiany personalne w okresie „polskiego Października” spowodowały, że w końcu 1956 r. średnia wieku członków Biura Politycznego i Sekretariatu KC spadła do 45,8. Gomułka, wracając do władzy, miał już 51 lat, ale starszy od niego był tylko Zawadzki (57 lat). Większość członków jego ekipy reprezentowała grupę wiekową od 40 do 50 lat. Nieco młodszy był tylko Morawski (38 lat). W miarę upływu czasu, mimo stopniowej wymiany części składu kierownictwa, dokonanej w latach 1960–1964, ekipa Gomułki poważnie się zestarzała. W końcu 1964 r. średnia wieku jej członków wzrosła do 53 lat. Wynikało to z faktu, że obok „młodych”: Jagielskiego (40 lat) i Tejchmy (37), do centralnych instancji decyzyjnych awansowali wówczas starsi działacze: Wicha (60), Jaroszewicz (55), Waniołka (52) i Szyr (49)¹⁹.

¹⁸ J. Eisler, S. Trepczyński, op. cit., s. 57–58; Relacja Józefa Tejchmy, M. Szumiło, *Pomarcowa wymiana kadr*, s. 520.

¹⁹ Ustalenia autora na podstawie analizy składu personalnego Biura Politycznego i Sekretariatu KC PZPR.

W 1968 r. sytuacja się powtórzyła. Do kierownictwa wprowadzono wówczas trzech „młodych” aparatczyków: Szydłaka (43 lata), Olszowskiego (37) i Kociołka (35), ale także dwóch starych kapepowców: Kruczka (58 lat) i Moczara (55 lat). W grudniu 1970 r. średnia wieku ustępującej ekipy wynosiła już 54,6. Warto zauważyć, iż Gomułka miał wówczas 65 lat, a jego najbliżsi współpracownicy byli niewiele młodszy (Kliszko — 62, Strzelecki — 63, Sychalski — 64). Pretendent do władzy Gierek miał 57 lat, a wśród 18 członków kierownictwa PZPR tylko pięciu, reprezentujących pokolenia pepeerowskie i zetempowskie, nie przekroczyło pięćdziesiątki.

Pochodzenie społeczne i wykształcenie członków omawianej grupy, ścieżki ich karier oraz zmiany personalne zachodzące w najwyższych kręgach władzy można przedstawić przez pryzmat pokoleń ideowych. Kategorię „pokolenia ideowego” zaczerpnąłem od Romana Wapińskiego, który zastosował ją w badaniach nad elitą polityczną II Rzeczypospolitej. Pod tym pojęciem rozumiał grupę społeczną posiadającą pewne cechy wspólnoty psychologicznej, zdeterminowanej przez czas urodzenia i czas wchodzenia w okres aktywnego życia politycznego i kształtowania swojego światopoglądu²⁰.

Biorąc pod uwagę wskazane powyżej kryteria, wśród członków kierownictwa PZPR w omawianym okresie możemy wyodrębnić cztery pokolenia ideowe komunistów:

1) „kapepowcy” — działacze urodzeni w latach 1899–1918, którzy zaangażowali się w ruch komunistyczny w okresie II Rzeczypospolitej, stanowiący zdecydowaną większość analizowanej grupy (20 osób);

2) pokolenie „wojenne” — rówieśnicy kapepowców (Jaroszewicz — ur. w 1909 r.; Strzelecki — w 1907 r.), którzy związali się z komunistami w okresie II wojny światowej;

3) „pepeerowcy” — działacze partyjni urodzeni w latach 1924–1925, którzy wstąpili do PPR w latach 1945–1946 (Jagielski, Szydłak);

4) „zetempowcy” — członkowie Związku Młodzieży Polskiej (ZMP), urodzeni w latach 1927–1933, wstępujący do PZPR w latach 1952–1954 (Kociołek, Olszowski, Tejchma).

Poza nimi w Biurze Politycznym zasiadali także „pepeesowcy”, czyli działacze przedwojennej i powojennej Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), którzy wstąpili do PZPR w grudniu 1948 r. (Cyrankiewicz i Rapacki) i są traktowani jako odrębne pokolenie ideowe.

W październiku 1956 r. w kierownictwie PZPR zasiadało 11 kapepowców i dwóch pepeesowców. O ile liczba byłych socjalistów do grudnia 1970 r. pozostała niezmienna, to procentowy udział kapepowców

²⁰ R. Wapiński, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989, s. 24.

od początku lat sześćdziesiątych stopniowo malał. W 1964 r. ich liczba co prawda wzrosła do 13, ale jednocześnie w kierownictwie znajdowali się już przedstawiciele pokolenia wojennego (Jaroszewicz, Strzelecki), pepeerowiec Jagielski i zetempowiec Tejchma. Po zmianach w 1968 r. kapepowcy zachowali tylko minimalną większość w centralnych instancjach decyzyjnych (53 proc.).

Tabela 2. Wymiana pokoleń w kierownictwie PZPR 1956–1970

Pokolenie/Rok	1956	1964	1968
Kapepowskie	11	13	10
Pepeesowcy	2	2	2
Wojenne	–	2	2
Pepeerowskie	–	1	2
Zetempowskie	–	1	3
Razem:	13	19	19

Źródło: Ustalenia autora na podstawie analizy danych biograficznych.

Miejsce urodzenia, pochodzenie społeczne i etniczne

Pewien wpływ na mentalność i postawy członków analizowanej zbiorowości wywarło miejsce urodzenia i środowisko, w którym dorastali. Prawie 2/3 członków analizowanej ekipy (19 osób) wychowywało się na terenie tzw. Kongresówki. Z wyjątkiem Jagielskiego, który spędził większą część swojego dzieciństwa na wsi północnomazowieckiej²¹, oraz Olszowskiego (pow. Włocławek)²² pochodzili oni z trzech głównych ośrodków przemysłowych Kongresówki: Warszawy²³, Łodzi²⁴ i Zagłębia Dąbrowskiego²⁵. Z Kresów Wschodnich wywodził się tylko Jaroszewicz, syn nauczyciela z Nieświeża. Siedem osób reprezentowało różne środowiska

²¹ Jagielski urodził się w Kołomyi w woj. stanisławowskim, ale przeniósł się potem do rodzinnej wsi ojca Lekowo.

²² Olszowski urodził się w Toruniu, ale mieszkał wraz z rodzicami w Michalinie koło Włocławka, zob. *How are you doing Mr Olszowski? Ze Stefanem Olszowskim rozmawiają Andrzej Mroziński i Bogdan Rupiński*, Warszawa 2008, s. 2.

²³ Jarosiński, Jaszczuk, Jędrychowski, Kociołek, Morawski, Starewicz, Strzelecki, Wicha, Zambrowski.

²⁴ Albrecht (ur. we Wrzeszczewicach, pow. Łask), Kliszko, Loga-Sowiński (ur. w Vankewitz na wyspie Rugia), Moczar, Spychalski.

²⁵ Gierek, Matwin, Zawadzki.

społeczne Galicji: duże miasta (Lwów — Rapacki i Szyr; Kraków — Ochab), mniejsze ośrodki miejskie (Tarnów — Cyrankiewicz; Krosno — Gomułka) i podrzeszowską wieś (Kruczek i Tejchma). Jedyнным Ślązakiem w omawianym gronie był Szydłak (ur. w Siemianowicach Śląskich), natomiast Waniółka dorastał w Cieszynie.

Większość przyszyłych członków kierownictwa PZPR dorastała zatem w miastach i ośrodkach robotniczych, w których koncentrowała się działalność ruchu komunistycznego w okresie II Rzeczypospolitej, co musiało mieć wpływ na ich akces do tego ruchu. Ważnym czynnikiem, który należy wziąć pod uwagę, było ich pochodzenie społeczne. Nie zawsze jest ono łatwe do określenia, ponieważ występują pewne rozbieżności między deklaracjami zawartymi w ankietach partyjnych a stanem faktycznym. Ponadto granice pomiędzy klasami społecznymi bywały nieostre, co dotyczy w szczególności wzajemnego przenikania się inteligencji i drobnomieszczaństwa.

Ponad połowa członków analizowanej ekipy (16 osób) legitymowała się najbardziej „słusznym” pochodzeniem klasowym, czyli robotniczym. Kilku wywodziło się jednak z rodzin „arystokracji robotniczej”. Do tej kategorii należałoby zaliczyć Matwina i Szydłaka — synów nadgórników (sztygarów). Ojciec Matwina został następnie pracownikiem umysłowym w Poznaniu i zarabiał pokaźną kwotę 600 zł miesięcznie²⁶. Nieco wyższy od innych status społeczny i materialny posiadał także ojciec Morawskiego — był elektrotechnikiem w teatrach warszawskich.

Pozostali dorastali raczej w ubogich rodzinach robotniczych jako dzieci tkaczy (Kliszko, Loga-Sowiński), maszynisty w fabryce bawełnianej (Spychalski), hutnika (Zawadzki), górnika (Gierek), kowala i tokarza w fabryce metalowej (Wicha i Jarosiński), chałupnika-stolarza (Szyr), robotnika budowlanego (Strzelecki) i robotników niewykwalifikowanych (Gomułka i Moczar).

Dwóch działaczy z tego grona miało pewne problemy z jednoznacznym określeniem swojego pochodzenia społecznego. Waniółka, syn piekarza, początkowo podawał w ankietach pochodzenie „rzemieślnicze”, ale od 1949 r. określał się już jako syn robotnika²⁷. Kruczek w 1949 r. w odpowiedniej rubryce wpisał: „syn chłopca małorolnego, równocześnie robotnika kolejowego”. W kolejnych latach podawał z reguły pochodzenie

---

²⁶ Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL (dalej: ADH PRL), Relacja Władysława Matwina, cz. 1, s. 8.

²⁷ AAN, Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), Biuro Spraw Kadrowych (dalej: BSK), 237/XXIII-611, Akta personalne Franciszka Waniółki.

robotnicze, ale w kwestionariuszu z 1964 r. wpisał chłopskie²⁸. W istocie był synem robotnika kolejowego, posiadającego jednak niewielkie gospodarstwo rolne (3 morgi ziemi)²⁹. Mieszkał na wsi i pracował na roli. W oficjalnych dokumentach przy jego nazwisku podawano pochodzenie robotnicze.

Tylko dwóch członków ekipy Gomułki deklarowało pochodzenie chłopskie i takie również było im oficjalnie przypisane. Ojciec Jagielskiego był początkowo robotnikiem rolnym, a gdy się nieco dorobił, zakupił siedmiohektarowe gospodarstwo rolne. W okresie okupacji niemieckiej jego sytuacja materialna uległa jednak znacznemu pogorszeniu. Spędził kilkanaście miesięcy w niemieckim obozie koncentracyjnym, a po powrocie do domu zmarł na gruźlicę. Aby się utrzymać, młody Mieczysław był zmuszony do ciężkiej pracy na rodzinnym gospodarstwie oraz u innych gospodarzy³⁰.

Tejchma natomiast, podobnie jak Kruczek, wywodził się z dosyć ubogiej rodziny chłopskiej. Jego ojciec posiadał zaledwie 0,5 ha ziemi i w 1936 r. wyjechał zarobkowo do Francji. Wrócił po 10 latach, a młody Józef musiał w okresie okupacji zarabiać na chleb, pracując u innych gospodarzy³¹. Stanowiło to dla niego asumpt, aby w swoich życiorysach różnie deklarować swoje pochodzenie społeczne. W 1946 r. jako członek „Wici” napisał, że pochodzi z rodziny chłopskiej. Później, jako członek ZMP i PZPR podawał się za syna chłopca małorolnego, a następnie syna robotnika rolnego. Po latach przyznawał: „Czyli zmieniałem pozycję społeczną ojca, by zwiększyć swoje szanse uczestnictwa w przemianach, jakie się w Polsce dokonywały, i dostosować je do wymogów epoki”³². Od 1955 r. w ankietach był już ponownie synem chłopskim³³.

W gronie dzieci inteligenckich najliczniej reprezentowani byli synowie nauczycieli: Jędrychowski, Jaroszewicz i Olszowski. Jędrychowski utrzymywał się ponadto z odziedziczonej przez matkę części kamienicy w Warszawie³⁴. Wysoki status społeczny posiadali niewątpliwie ojcowie

---

²⁸ AAN, Centralna Kartoteka PZPR (dalej: CK PZPR), CK XX/9660, Akta personalne Władysława Kruczka, Ankieta dla aktywu partyjnego, 14 III 1949, k. 31, Kwestionariusz, k. 55.

²⁹ AAN, CK PZPR, CK XX/9660, Ankieta dla aktywu partyjnego, 14 III 1949, k. 36.

³⁰ AAN, Archiwum Szkół Partyjnych (dalej: ASP), 97/77, Akta słuchacza Mieczysława Jagielskiego, Życiorys z 30 III 1950, k. 13.

³¹ AAN, ASP, 99/25, Akta słuchacza Józefa Tejchmy, Życiorys, b.d., b.pag.

³² T. Torąńska, *Byli*, Warszawa 2006, s. 69.

³³ AAN, ASP, 99/25, Akta słuchacza Józefa Tejchmy, Ankieta personalna z 25 III 1955, b.pag.

³⁴ ADH PRL, Kolekcja Jędrychowskiego, J I/62, Życiorys Jędrychowskiego, 4 XI 1944, k. 36–38.

Tabela 3. Pochodzenie społeczne członków kierownictwa PZPR 1956–1970

Pochodzenie	Członkowie kierownictwa
Robotnicze	Gierek, Gomułka, Jarosiński, Kliszko, Kruczek, Loga-Sowiński, Matwin, Moczar, Morawski, Spychalski, Strzelecki, Szydłak, Szyr, Waniółka, Wicha, Zawadzki
Chłopskie	Jagielski, Tejchma
Inteligenckie	Albrecht, Cyrankiewicz, Jaroszewicz, Jaszczuk, Jędrychowski, Kociołek, Olszowski, Rapacki
Drobnomieszczańsko-inteligenckie	Ochab, Starewicz, Zambrowski

Źródło: Ustalenia autora na podstawie analizy danych biograficznych.

Albrechta (adwokat), Cyrankiewicza (inżynier) i Rapackiego (działacz spółdzielczy). Ojcowie Jaszczuka i Kociołka wykonywali także dobrze płatną i szanowaną pracę zawiadowcy ruchu na kolei³⁵.

Trzech działaczy wywodziło się z rodzin, które tradycyjnie były zaliczane do drobnomieszczańskich, chociaż ich ojcowie byli w istocie pracownikami umysłowymi. Ochab był synem raczej niskiego rangą urzędnika w dyrekcji policji w Krakowie. W ankietach początkowo określał swoje pochodzenie społeczne jako „drobnomieszczańskie”, a później jako „inteligenckie”³⁶. Ojcowie Starewicza i Zambrowskiego byli buchalterami, ale każdy z nich inaczej interpretował ten fakt. Ten drugi wywodził się przy tym ze starego rodu rabinackiego. Jego dziadek i stryjowie byli rabinami, ojciec zaś wyjechał w 1912 r. do Stanów Zjednoczonych i już nie wrócił³⁷. Zambrowski deklarował pochodzenie drobnomieszczańskie, tylko raz w 1959 r. wpisał w ankiecie pochodzenie inteligenckie. Ojciec Starewicza wywodził się natomiast ze środowiska drobnych kupców warszawskich, a jego matka (Maria z domu Malicka) ze zdeklasowanej rodziny ziemiańskiej³⁸. Starewicz konsekwentnie podawał się jednak za syna „inteligenta pracującego”.

Oblicze klasowe kierownictwa partii w omawianym okresie nie ulegało większym zmianom. W 1956 r. zasiadało w nim siedmiu synów robotniczych i sześciu inteligenckich. Wśród awansowanych w latach 1957–1968

³⁵ Ojciec Kociołka przez kilka lat pracował też jako rachmistrz w prywatnej fabryce. Zob. P. Brzeziński, *Zapomniani dygnitarze. Pierwsi sekretarze Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR w Gdańsku w latach 1945–1990. Szkice biograficzne*, Gdańsk 2013, s. 242.

³⁶ Szerzej na ten temat zob. J. Eisler, *Siedmiu wspañiałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014, s. 103–104.

³⁷ Zob. M. Szumiło, *Roman Zambrowski*, s. 20–21, 28.

³⁸ ADH PRL, W/R–29, Relacja Artura Starewicza, s. 1–2.

było dziewięciu działaczy o pochodzeniu robotniczym, pięciu — inteligentkim i dwóch chłopskim. Interesujący jest fakt, że w gronie przedstawicieli młodszych pokoleń: pepeerowskiego i zetempowskiego, znalazło się dwóch synów inteligentkich (Kociołek, Olszowski), dwóch — chłopskich (Jagielski, Tejchma) i tylko jeden robotnik (Szydłak). W efekcie, w końcu 1968 r. w Biurze Politycznym i Sekretariacie KC PZPR zasiadało 10 osób wywodzących się z rodzin robotniczych, dwóch o korzeniach chłopskich i aż siedmiu z rodzin inteligentkich.

Nikita Chruszczow (Nikita Hrušëv) miał niewątpliwie obsesję antysemicką, w wyniku czego wszystkim członkom kierownictwa PZPR należącym do skrzydła reformatorskiego i oskarżanym o „działalność antyradziecką” przypisywał pochodzenie żydowskie. Podczas rozmowy z Gomułką w sierpniu 1957 r. Cyrankiewicz nazwał „Żydem Cymermanem”³⁹. Ten antysemityzm udzielał się innym sowieckim działaczom partyjnym i dyplomatom. Dobitnym przykładem jest passus z charakterystyki Albrechta, napisanej przez ambasadora Piotra Abrasimowa (Pëtr Abrasimov) w 1960 r.: „Na ile nam wiadomo, urodził się w żydowskiej rodzinie adwokata”⁴⁰. Tymczasem we wcześniejszej kominternowskiej notatce z 1940 r. wyraźnie stwierdzono, że Albrecht jest narodowości polskiej⁴¹.

W rzeczywistości w ekipie Gomułki było tylko trzech działaczy o korzeniach żydowskich. Przy tym do 1963 r. jedynym, choć wpływowym członkiem kierownictwa pochodzenia żydowskiego był Zambrowski. Później w pewnym sensie zastąpił go Starewicz, czasowo zaś w Biurze Politycznym znalazł się Szyr (1964–1968).

Zambrowski był niewątpliwie zasymilowany z kulturą polską. W oświadczeniu dla Kominternu w 1936 r. pisał: „Chociaż Żyd z ojców, uważam się za Polaka. Języka żydowskiego nie znam, rażą mnie niektóre żydowskie cechy narodowe, wychowywałem się na polskiej historii i literaturze i w polskim ruchu robotniczym (wśród Żydów nigdy nie robiłem)”⁴². Deklaracja ta, choć sprawiająca wrażenie przesadzonej, jest zasadniczo zgodna z naszą wiedzą na temat biografii tego polityka. Natomiast inne deklaracje narodowości w jego ankietach i kwestionariuszach personalnych do 1944 r. są dość niespójne. W jednych podawał

³⁹ *Nieznana rozmowa Władysława Gomułki z Nikitą S. Chruszczowem*, oprac. A. Werblan, „Dziś” 1993, 5, s. 81.

⁴⁰ „Насколько нам известно, он родился в семье еврейского адвоката”, RGASPI, f. 495, op. 252, d. 71, Akta personalne Jerzego Albrechta, k. 70.

⁴¹ *Ibidem*, k. 12.

⁴² RGASPI, f. 495, op. 252, d. 121, Akta personalne Romana Zambrowskiego, t. 1, Wyjaśnienia tow. Wiktorowicza, 14 VIII 1936, k. 67.

narodowość polską, w innych żydowską⁴³. Może to świadczyć o pewnym poczuciu tożsamości żydowskiej oraz emocjonalnych związkach ze środowiskiem, w którym wyrastał. Działaczem w pełni zasymilowanym był Starewicz. Taki wniosek wypływa z jego relacji.

Natomiast Szyr, w przeciwieństwie do Zambrowskiego i Starewicza, należał do żydowskich organizacji kulturalnych w początkach swojej działalności w kraju i potem na emigracji we Francji (1935–1937). Jako członek Komunistycznej Partii Francji działał w środowisku emigracji żydowskiej. Nie znamy niestety jego własnych deklaracji narodowościowych z okresu do 1945 r. W ankiecie komisariatu brygad międzynarodowych z 1938 r. występuje jako „Judio-Polaco” („Żyd-Polak”)⁴⁴.

Jednemu z członków ekipy Gomułki, Moczarowi, przypisuje się z kolei korzenie białoruskie lub ukraińskie. Jego ojciec Tichon Demko (Diomko) był faktycznie prawosławnym chłopem z Polesia (ze wsi Szostakowo niedaleko Brześcia), który zamieszkał jako robotnik w Łodzi. Nie znamy jednak dokumentu, w którym by dokonał samookreślenia się. Mógł być typowym Poleszukiem bez wykrystalizowanej świadomości narodowej. Nie wiemy także, jaką przynależność narodową deklarował ochrzczony w cerkwi młody Nikołaj (Mikołaj). W 1934 r. zawarł ślub w kościele rzymskokatolickim z Sabiną Gawron⁴⁵. W swoich ankietach partyjnych po 1945 r. wpisywał narodowość polską.

Wykształcenie

Wielu działaczy partyjnych przy wypełnianiu wszelkiego rodzaju ankiet personalnych niejednokrotnie zawiązało deklarowane wykształcenie. W informatorach wydawanych przez KC PZPR znacznej części z nich niesłusznie przypisywano wykształcenie średnie lub wyższe. Nie wszyscy jednak oszukiwali, Gomułka np. przyznawał się uczciwie do wykształcenia podstawowego, a niektórzy nawet zaniżali swoje kwalifikacje (Matwin podawał tylko wykształcenie średnie, choć miał zaliczone dwa lata studiów). Tak więc ustalenie faktycznego poziomu wykształcenia ówczesnej elity wymagało starannej weryfikacji w źródłach.

Ponad połowa członków omawianej grupy (15 osób) rzeczywiście legitymowała się wykształceniem wyższym lub niepełnym wyższym,

⁴³ M. Szumiło, *Roman Zambrowski*, s. 30–31.

⁴⁴ RGASPI, f. 546, Интербригады республиканской армии Испании, op. 6, d. 672, teczka: Gerszon Szyr, k. 53–58.

⁴⁵ K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”*. *Biografia polityczna*, Warszawa 1998, s. 25–30.

choć zdobyłym w różnych okolicznościach. Wśród absolwentów szkół wyższych byli prawnicy (Cyrankiewicz, Jędrychowski, Kliszko), ekonomiści (Albrecht, Rapacki, Jagielski), filolodzy poloniści (Jarosiński, Olszowski), historyk (Tejchma), socjolog (Kociołek), architekt (Spychalski), inżynier elektryk (Jaszczuk) i inżynier chemik (Starewicz). Należy dodać, że Jędrychowski specjalizował się w prawie skarbowym i teorii skarbowości. Jak twierdził w swoim życiorysie, tuż przed wybuchem wojny zakończył pisanie pracy doktorskiej pt.: „Pożyczka przymusowa i bankructwo państwowe w okresie powszechnego kryzysu kapitalizmu”. Jesienią 1939 r., już pod władzą sowiecką, zdał egzamin doktorski i został wykładowcą ekonomii politycznej na uniwersytecie w Wilnie⁴⁶.

Tabela 4. Poziom wykształcenia członków kierownictwa PZPR 1956–1970

Poziom wykształcenia	Członkowie kierownictwa
wyższe	Albrecht, Cyrankiewicz, Jagielski, Jarosiński, Jaszczuk, Jędrychowski, Kliszko, Kociołek, Olszowski, Rapacki, Spychalski, Starewicz, Tejchma
niepełne wyższe	Matwin, Morawski
średnie	Jaroszewicz, Ochab, Strzelecki, Szyr, Wicha
niepełne średnie	Szydłak, Zambrowski
zawodowe	Waniółka
podstawowe	Gierek, Gomułka, Kruczek, Loga-Sowiński, Moczar, Zawadzki

Źródło: Ustalenia autora na podstawie analizy danych biograficznych.

Kapepowcy i pepeesowcy ukończyli przeważnie studia na renomowanych uczelniach w II Rzeczypospolitej: Uniwersytecie Warszawskim (Jarosiński, Kliszko), Uniwersytecie Jagiellońskim (Cyrankiewicz), Uniwersytecie Stefana Batorego (Jędrychowski), Politechnice Warszawskiej (Jaszczuk, Spychalski), Szkole Głównej Handlowej (Rapacki). Albrecht przez trzy lata (1933–1936) studiował na wydziale mechanicznym Politechniki Warszawskiej, skąd został relegowany za działalność komunistyczną. Następnie podjął i ukończył studia ekonomiczne na Akademii Nauk Politycznych w Warszawie⁴⁷. Starewicz porzucił natomiast studia na Uniwersytecie Warszawskim po dwóch latach psychologii. Następnie, dzięki zamożności rodziców swojej żony (Krystyny Poznańskiej),

⁴⁶ ADH PRL, Kolekcja Jędrychowskiego, J 1/62, Życiorys Jędrychowskiego, 4 XI 1944, k. 38.

⁴⁷ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, sygn. 75, Akta osobowe Jerzego Albrechta, Życiorys z 24 V 1945, k. 1.

kontynuował je we Francji, studiując przez rok w Instytucie Chemicznym w Rouen. Ostatecznie ukończył studia po 1939 r. w Związku Sowieckim (we Lwowie, a następnie w Taszkencie), uzyskując tytuł inżyniera chemika⁴⁸.

Dwóch innych młodszych działaczy Komunistycznej Partii Polski (KPP) również nie zdołało ukończyć studiów przed 1939 r. Matwin podjął w 1934 r. studia na Wydziale Prawno-Ekonomicznym uniwersytetu w Poznaniu, skąd wyrzucono go bardzo szybko w związku z aresztowaniem za działalność komunistyczną. Otrzymał „wilczy bilet” z zakazem wstępu na wszystkie uczelnie w Polsce. Po odbyciu kary więzienia udał się zatem nielegalnie do Czechosłowacji, gdzie w latach 1937–1939 studiował chemię na Politechnice w Brnie⁴⁹. Morawski studiował natomiast przez rok (1936–1937) polonistykę na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego⁵⁰, a następnie zaliczył dwa lata studiów ekonomicznych w Wolnej Wszechnicy Polskiej. W listopadzie 1950 r. zwrócił się z prośbą do Bieruta o skierowanie go na aspiranturę do powstającego Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych (IKKN) przy KC PZPR, gdzie chciał uzupełnić posiadane wykształcenie⁵¹. Był jednak potrzebny w aparacie partyjnym.

Czterech przedstawicieli pokolenia pepeerowskiego i zetempowskiego studiowało w Polsce powojennej. Starsi z nich: Jagielski i Tejchma, korzystali ze specjalnej ścieżki, stworzonej dla pracowników aparatu władzy. Najpierw uczyli się zaocznie na Akademii Nauk Politycznych (ANP). Następnie Jagielski, po skończeniu tam trzyletnich studiów, przez dwa lata kształcił się w IKKN. Cieszył się bardzo dobrą opinią. Włodzimierz Brus pisał w jego charakterystyce: „Specjalizuje się w zagadnieniach agrarnych, ma dane do pracy naukowej. Może być wykorzystany w pracy w aparacie. Uważamy, że powinien pozostać w IKKN”⁵². Partia potrzebowała go jednak w Wydziale Rolnym KC PZPR, gdzie został zastępcą kierownika. Mimo to nie porzucił swoich zainteresowań naukowych i w 1962 r. obronił doktorat z zakresu ekonomii rolnictwa. Tejchma ukończył dwa lata ANP. Wrócił na studia już jako działacz Związku Młodzieży Wiejskiej (ZMW) i w 1961 r. obronił pracę magisterską z historii

⁴⁸ ADH PRL, W/R–29, Relacja Artura Starewicza, s. 3, 8, 15.

⁴⁹ ADH PRL, Relacja Władysława Matwina, cz. 1, s. 5–6, 15; Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 3893, Akta osobowe Władysława Matwina, Życiorys z 14 XII 1948, k. 4.

⁵⁰ Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: UW), Akta studenckie Jerzego Morawskiego, sygn. RP 49450.

⁵¹ AAN, CK PZPR, CK XX/10206, Akta personalne Jerzego Morawskiego, Podanie do B. Bieruta, 5 XI 1950, k. 26–27.

⁵² AAN, ASP, 97/77, Akta słuchacza Mieczysława Jagielskiego, Charakterystyka tow. M. Jagielskiego, 2 X 1952, k. 15.

w Wyższej Szkole Nauk Społecznych (WSNS) przy KC PZPR. Temat pracy brzmiał: „Problematyka polityczna w prasie Rocha”, a jej promotorem był doc. Czesław Madajczyk⁵³.

Kociołek ukończył z wyróżnieniem socjologię na Uniwersytecie Warszawskim, a recenzujący jego pracę magisterską Julian Hochfeld proponował mu nawet pozostanie na asystenturze⁵⁴. Olszowski studiował filologię polską na Uniwersytecie Łódzkim. Trzyletnie studia pierwszego stopnia ukończył w 1953 r., magisterium zrobił zaocznie dopiero w 1970 r.⁵⁵

Pięciu członków analizowanej grupy uzyskało w różnych formach wykształcenie średnie. Za ludzi dość dobrze wykształconych można uznać absolwentów przedwojennych gimnazjów. Szyr zdał maturę w gimnazjum w Równem na Wołyniu, Wicha zaś w polskim gimnazjum we Francji. Niezły poziom wykształcenia prezentował także Ochab, który skończył Akademię Handlową w Krakowie (na poziomie szkoły średniej) a następnie ze znakomitym wynikiem roczny kurs spółdzielczy przy Uniwersytecie Jagiellońskim⁵⁶. Jaroszewicz był absolwentem seminarium nauczycielskiego w Prużanie i rocznego Państwowego Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Warszawie. Przez rok studiował też na Wydziale Pedagogicznym Wolnej Wszechnicy Polskiej⁵⁷. Strzelecki ukończył renomowaną Państwową Wyższą Szkołę Budowy Maszyn i Elektrotechniki im. Hipolita Wawelberga i Stanisława Rotwanda, zdobywając dyplom technologa. W końcu lat czterdziestych wszystkim absolwentom tej szkoły nadano tytuł inżyniera⁵⁸.

Dwie osoby posiadały wykształcenie niepełne średnie. Zambrowski po skończeniu siedmiu klas szkoły podstawowej uczęszczał przez rok na wieczorowe kursy gimnazjalne. Dalszą naukę uniemożliwiło mu zaangażowanie w ruch komunistyczny, ale swoją wiedzę poszerzał samodzielnie⁵⁹. Natomiast Szydłak ukończył sześć klas szkoły powszechnej i dwa lata gimnazjum⁶⁰.

⁵³ AAN, ASP, 99/25, Akta słuchacza Józefa Tejchmy, b.pag.

⁵⁴ P. Brzeziński, op. cit., s. 244.

⁵⁵ AIPN, 1005/116598, Akta paszportowe Stefana Olszowskiego, Kwestionariusz z 1987 r., k. 18; *How are you doing Mr Olszowski*, s. 10–11.

⁵⁶ J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych*, s. 105. W ankietach Ochab przypisywał sobie wykształcenie wyższe ekonomiczne.

⁵⁷ AIPN, 2174/7957, Teczka akt personalnych Piotra Jaroszewicza (z zasobu Centralnego Archiwum Wojskowego [dalej: CAW]), Odpisy dokumentów, s. 23, 25, Życiorys z 26 II 1948, s. 26–27.

⁵⁸ A. Kochański, *Strzelecki Ryszard*, PSB, t. 44, Kraków 2006–2007, s. 637.

⁵⁹ M. Szumiło, *Roman Zambrowski*, s. 26.

⁶⁰ AAN, CK PZPR, CK XX/11042, Akta personalne Jana Szydłaka, Kwestionariusz z 29 V 1945, k. 8.

Waniołka przed wojną uczył się w trzyletniej wieczorowej szkole rzemieślniczej, a w 1946 r. ukończył specjalny kilkumiesięczny kurs w Technikum dla Wysuniętych Robotników w Bytomiu, przygotowującym partyjne kadry kierownicze dla przemysłu⁶¹. Dzięki dekretovi o stopniach inżynierskich uzyskał prawo do używania tytułu inżyniera elektryka. Faktycznie jednak należy mu przypisać wykształcenie zawodowe.

Pozostałych sześciu członków kierownictwa PZPR zakończyło swoją edukację na kilku klasach szkoły powszechnej. Niektórzy jednak zawyżali swoje wykształcenie. Na przykład Moczar w ankietach określał je jako zawodowe lub „małe średnie”, podając, iż ukończył trzyletnie kursy zawodowe (doksztalające)⁶². W rzeczywistości owe kursy były praktyczną nauką zawodu ślusarza w małej firmie Krawczyński i Spółka w Łodzi⁶³. Gomułka również terminował jako uczeń u ślusarza, ale wykształcenia zawodowego sobie nie przypisywał.

Trzem członkom Biura Politycznego jako „technikom” nadano fikcyjne wykształcenie wyższe (tytułu inżyniera) na podstawie specjalnego dekretu (tzw. uchwały nr 49)⁶⁴. Gierek sam się określił w ankiecie z 1959 r. jako „inżynier zaoczny z dekretu o stopniach inżynierskich”⁶⁵. O ile Strzelecki miał jeszcze ku temu pewne podstawy, to Waniołka bardzo wątpliwe, a Gierek absolutnie żadne.

W październiku 1956 r. na 13 członków kierownictwa PZPR pięciu legitymowało się wykształceniem wyższym (38 proc.), dwóch niepełnym wyższym, jeden — średnim ekonomicznym, jeden — niepełnym średnim, czterech zaś — tylko podstawowym (31 proc.). Wśród 16 działaczy włączonych do kierownictwa w latach 1957–1968 dokładnie połowa (ośmiu) posiadała wykształcenie wyższe, sześciu średnie lub niepełne średnie, dwóch — podstawowe. W rezultacie tych zmian liczba osób z wykształceniem wyższym wzrosła do 11 (58 proc.), ale jednocześnie utrzymał się znaczny odsetek członków kierownictwa z wykształceniem podstawowym (pięć osób — 26 proc.).

Teza o wzroście „czynnika fachowości” w kryteriach awansu w okresie gomułkowskim nie do końca zatem się potwierdza. W relacjach wspomina się też o swoistym kompleksie inżynierskim Gomułki. Tymczasem wśród ludzi, którzy z jego nadania zarządzali polską gospodarką w latach

⁶¹ AAN, BSK PZPR, 237/XXIII-611, Akta personalne Franciszka Waniołki, Ankiety i kwestionariusze.

⁶² AAN, BSK PZPR, 237/XXIII-910, Akta personalne Mieczysława Moczara, s. 15, 17, 19, 24, 26, 60.

⁶³ K. Lesiakowski, op. cit., s. 29.

⁶⁴ Z. Rurarz, *Byłem doradcą Gierka*, Warszawa 1990, s. 89.

⁶⁵ AAN, CK PZPR, CK XX/10070, Akta personalne Edwarda Gierka.

sześćdziesiątych, obok Jędrychowskiego, inżyniera Jaszczuka i posiadającego doktorat Jagielskiego znalazł się tytułarny inżynier (faktycznie technik ślusarz) Waniółka, posiadający wykształcenie ogólne średnie Szyr i były nauczyciel w szkole powszechnej Jaroszewicz. W 1968 r. do kierownictwa weszli co prawda wykształceni zetempowcy: Kociołek i Olszowski, ale obok nich awansowano także Szydłaka, Moczara i Kruczka.

Oprócz wspomnianych już Jagielskiego i Tejchmy, studiujących w IKKN i WSNS przy KC PZPR, w specjalnych szkołach partyjnych: sowieckich i polskich, dokształcało się także ośmiu innych członków omawianej ekipy, którzy edukację ogólną ukończyli na poziomie podstawowym lub średnim.

Roman Zambrowski ukończył dwuipółletni kurs w Międzynarodowej Szkole Leninowskiej w Moskwie, określanej jako kuźnia kadr zawodowych rewolucjonistów⁶⁶. Program opierał się na teorii i praktyce działania partii bolszewickiej oraz władzy sowieckiej i był w głównej mierze nastawiony na „bolszewizację słuchaczy”. Do podstawowych przedmiotów nauczanych w „Leninówce” należały: ekonomia polityczna, polityka ekonomiczna ZSRS, materializm dialektyczny i historyczny, historia międzynarodowego ruchu robotniczego, historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) (WKP[b]), leninizm, nauka o wojnie, tzw. budownictwo partyjne, ruch zawodowy, system pracy nad książką (tj. pracy naukowej)⁶⁷. Kursy krótkoterminowe tej szkoły (sześć- lub dziesięciomiesięczne) ukończyli Wicha i Gomułka.

Wyselekcjonowani działacze (Wicha i Zawadzki) kształcili się w szkole wojskowo-politycznej Kominternu (tzw. wojskówce). Przygotowywano tam kadry aktywistów przeznaczonych do prowadzenia działalności szpiegowskiej i wywrotowej w wojsku „burżuazyjnym” oraz organizowania w przyszłości „rewolucyjnej armii”. Jak wynika ze wspomnień Wichy, w trakcie sześciomiesięcznego kursu słuchacze poznawali tam różne typy nowoczesnej broni, techniki posługiwania się materiałami wybuchowymi i metody sabotażu. Ponadto szkolili się w kierowaniu samochodem, motocyklem i lokomotywą⁶⁸. Odpowiednie przeszkolenie wojskowe przechodzili również wszyscy słuchacze Międzynarodowej Szkoły Leninowskiej⁶⁹.

---

⁶⁶ Pełny kurs ukończyli także inni członkowie elity PZPR: Bolesław Bierut, Zenon Nowak, Stefan Staszewski, Julian Tokarski.

⁶⁷ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych — dopływy, 1055, Kursy komunistyczne w Rosji; B. Lazitch, *Les écoles de cadres du Comintern. Contribution à leur histoire*, w: *Contributions à l'histoire du Komintern*, red. J. Freymond, Genève 1965, s. 246–247.

⁶⁸ W. Wicha, *Wspomnienia*, „Archiwum Ruchu Robotniczego” 11, 1988, s. 420–421.

⁶⁹ Napisał o tym w swoich wspomnieniach Władysław Gomułka, zob. W. Gomułka, *Pamiętniki*, t. 1, red. nauk. A. Werblan, Warszawa 1994, s. 427.

W latach 1949–1951 trzech członków analizowanej zbiorowości kształciło się w dwuletniej Szkole Partyjnej przy KC PZPR. Słuchacze tego kursu byli bardzo zróżnicowani pod względem wieku. Obok młodych, takich jak dwudziestoczeroletni sekretarz ZMP w Szczecinie – Szydłak, znaleźli się działacze dobiegający czterdziestki: Gierek i Kruczek. Później, w latach 1954–1956, kształcił się w szkole ponad czterdziestoletni Loga-Sowiński.

Głównym zadaniem szkoły było przygotowanie kandydatów na stanowiska I i II sekretarzy KW oraz pracowników aparatu centralnego. Do szkoły kierowano „towarzyszy, którzy swą dotychczasową pracą dowiedli, że są zdolni, oddani i roją nadzieje, że szkoła przyspieszy i ułatwi im proces wyrośnięcia na poważnych działaczy partyjnych”⁷⁰. W programie nauczania znajdowały się: materializm dialektyczny i historyczny, ekonomia polityczna, historia ZSRS i WKP(b), historia Polski, historia polskiego ruchu robotniczego, historia powszechna, historia międzynarodowego ruchu robotniczego, zagadnienia ustrojowe Polski współczesnej, nauka o partii, geografia gospodarcza i polityczna, polityka gospodarcza Polski Ludowej, polityka międzynarodowa, literatura polska, język i literatura rosyjska. Od trzech do pięciu miesięcy w cyklu dwuletnim przeznaczano na tzw. akcje terenowe, np. latem 1950 r. wysłano słuchaczy do pomocy przy akcji kolektywizacji wsi⁷¹.

Szydłak okazał się bardzo zdolny i inteligentny, co podkreślali niemal wszyscy wykładowcy. Do tego miał „klasowe podejście do wszystkich zagadnień”. Chciał pozostać w szkole jako asystent, na co zgodziła się dyrektor Romana Granas⁷². Władze partyjne zdecydowały jednak inaczej. Kruczka oceniano jako człowieka, który nie miał wykształcenia, „a na szkole ogromnie wyrósł”. Materiał opanował dobrze i był bardzo aktywny. Cechowało go przede wszystkim „partyjne, bojowe podejście do zagadnień, duże wyrobienie partyjno-polityczne”. W związku z tym odegrał w szkole znaczącą rolę w „partyjnym wychowaniu młodszych towarzyszy”⁷³.

W przypadku Gierka wykładowcy wskazywali na duże trudności w pisemnym formułowaniu myśli oraz w syntetycznym ujmowaniu wiadomości. Starał się myśleć samodzielnie, ale „nie ujawniał bystrości w orientacji”. Chwalono go za sumienność, „bojowość” i „klasowe partyjne podejście” do omawianych zagadnień. W ogólnej ocenie absolwenta

⁷⁰ J.K. Sawicki, *Rola szkolnictwa partyjnego w kształceniu kadr politycznych PZPR (1949–1971)*, „Z pola walki” 1978, 4, s. 64.

⁷¹ AAN, KC PZPR, VII/5, Orientacyjne zestawienie godzin wykładowych dwuletniego i trzyletniego kursu w Szkole Partyjnej przy KC, 1950, k. 344; A. Burda, *Przymrozki i odwilże. Wspomnienia z lat 1945–1957*, Lublin 1987, s. 242, 249.

⁷² AAN, ASP, 103/93, Akta słuchacza Jana Szydłaka.

⁷³ AAN, ASP, 103/40, Akta słuchacza Władysława Kruczka.

napisano: „Przyszedł na Szkołę ze słabym przygotowaniem. Mocny grzbiet partyjny i solidny stosunek do nauki sprawiły, że poczynił poważne postępy, jakkolwiek był bardzo obciążony pracą partyjną na Szkole. Nadaje się na odpowiedzialne stanowisko w KW”⁷⁴.

Na mocy rozporządzenia ministra oświaty z 10 maja 1950 r. ukończenie pełnego kursu „Leninówki” uznano za równoznaczne z ukończeniem szkoły wyższej w Polsce⁷⁵. Na tej podstawie wykształcenie wyższe w oficjalnych dokumentach partyjnych przypisywano Zambrowskiemu. On sam w kwestionariuszach w rubryce wykształcenie ogólne wpisywał „średnie”, a w rubryce wykształcenie polityczne: „wyższe — Międzynarodowa Szkoła Leninowska”⁷⁶. Z kolei Zawadzki podawał w ankietach wykształcenie średnie, zapewne na podstawie ukończonej w Moskwie „wojskówki”⁷⁷. Także Kruczek, absolwent siedmiu klas szkoły powszechnej, od roku 1959 podawał wykształcenie niepełne średnie lub nawet średnie. Być może miał na myśli ukończony w Kijowie w 1940 r. dwumiesięczny kurs marksizmu-leninizmu organizowany przez Międzynarodową Organizację Pomocy Rewolucjonistom (MOPR) oraz Szkołę Partyjną przy KC PZPR⁷⁸.

Motywy akcesu do ruchu komunistycznego

Czterech starszych wiekiem przedstawicieli pokolenia kapepowskiego zaczęło swoją działalność w ruchu komunistycznym jeszcze w pierwszej połowie lat dwudziestych. Istotną rolę odegrał pogłębiający się powojenny kryzys gospodarczy i jego następstwa. Jak wynika ze wspomnień Gomułki i Zambrowskiego, strajk powszechny i tzw. powstanie krakowskie w listopadzie 1923 r. stały się katalizatorem kształtującym ich poglądy polityczne⁷⁹. W 1929 r. w szeregach Związku Młodzieży Komunistycznej (ZMK) znaleźli się Kruczek i Ochab, niemal wszyscy zaś pozostali kapepowcy (12 osób) związali się z ruchem komunistycznym w latach 1930–1934, czyli w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego w Polsce i na świecie. Podkreślał to w swoich wspomnieniach Loga-Sowiński:

⁷⁴ AAN, ASP, 103/23, Akta słuchacza Edwarda Gierka.

⁷⁵ Dziennik Ustaw RP 1950 r., nr 25, poz. 227.

⁷⁶ AAN, BSK KC PZPR, 237/XXIII-856, Akta personalne Romana Zambrowskiego, k. 32, 36.

⁷⁷ AAN, BSK KC PZPR, 237/XXIII-340, Akta personalne Aleksandra Zawadzkiego.

⁷⁸ AAN, CK PZPR, CK XX/9660, Akta personalne Władysława Kruczka, k. 19, 50, 53, 58, 64.

⁷⁹ R. Zambrowski, *Wspomnienia*, t. 1, Warszawa 1976 (mps w zbiorach autora), s. 24–25; W. Gomułka, *op. cit.*, s. 93. W 1924 r. członkami ZMK zostali Wicha i Zambrowski, w 1926 r. zaś do KPP wstąpił Gomułka.

„Należałem właśnie do tego pokolenia, które wchodziło w wiek zdolności do pracy zawodowej w latach najostrzejszego kryzysu”⁸⁰. Wyjątkiem był Moczar, który wstąpił do KPP dopiero w 1937 r., ale już wcześniej zetknął się z agitacją komunistyczną w domu rodzinnym.

We wspomnieniach komunistów wywodzących się ze środowisk robotniczych przewija się przede wszystkim motyw biedy oraz braku perspektyw życiowych. Pisał o tym wprost Gomułka (ur. 1905): „Moją postawę rewolucyjną kształtowały warunki, w jakich żyłem i wyrastałem”⁸¹. W autobiografii dla Kominternu w 1934 r. stwierdzał: „Było nas troje dzieci, a zarobki rodziców nie starczyły nieraz na zaspokojenie minimalnych potrzeb życiowych”. W wieku 13 lat musiał porzucić edukację szkolną, mimo dobrych wyników, i pójść na praktykę do warsztatu ślusarskiego⁸². Najstarszy członek analizowanej grupy, Zawadzki (ur. 1899), w 1919 r. zgłosił się na ochotnika do Wojska Polskiego i brał udział w walkach z bolszewikami⁸³. Dosłużył się stopnia plutonowego i odznaczenia Krzyżem Walecznych (który odebrano mu wyrokiem sądowym w 1936 r.). Później twierdził, że już na froncie nad Berezyną w 1920 r. zetknął się z broszurami komunistycznymi i zaczął sympatyzować z bolszewikami. Po demobilizacji z wojska zetknął się z bezrobociem i nie mógł znaleźć pracy. Doszedł do przekonania, że niesprawiedliwość społeczną, która dotknęła także jego rodzinę, może przezwyciężyć jedynie komunizm. W 1922 r. wstąpił do ZMK⁸⁴.

Skutki wielkiego kryzysu z 1929 r. i warunki materialne miały też wpływ na akces do komunizmu Gierka (ur. 1913), który w wieku 10 lat wyjechał z matką i ojczymem do Francji. W wieku 13 lat zaczął pracować w kopalni. Obracał się w środowisku sympatyzującym z komunistami. W maju 1931 r. wstąpił do Francuskiej Partii Komunistycznej. Jak stwierdził w swoich wspomnieniach: „Całe moje dotychczasowe życie i doświadczenie sytuowało mnie po stronie radykalnej lewicy. Wierzyłem głęboko, że poprawić życie swoje i innych można tylko walką z kapitalistycznym wyzyskiem i niesprawiedliwością”⁸⁵.

⁸⁰ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 8010, Akta osobowe Ignacego Logi-Sowińskiego, Wspomnienia: W szeregach awangardy, Warszawa 1987, k. 31.

⁸¹ W. Gomułka, op. cit., s. 57.

⁸² RGASPI, f. 495, op. 252, d. 91, t. 1, Akta personalne Władysława Gomułki, Autobiografia z 15 IX 1934, k. 175.

⁸³ RGASPI, f. 495, op. 252, d. 55, Akta personalne Aleksandra Zawadzkiego, Życiorys z 1924 r., k. 4–5; Autobiografia, 2 VI 1932, k. 12.

⁸⁴ RGASPI, f. 495, op. 252, d. 55, Życiorys z 1924 r., k. 7–8; J. Mokrosz, *Aleksander Zawadzki – działacz komunistyczny i wojewoda śląski (1945–1948)*, Katowice–Warszawa 2017, s. 42–43.

⁸⁵ E. Gierek, *Smak życia. Pamiętniki*, Warszawa 1993, s. 14–15.

Przykładem heroicznego przezwycięzania trudności, aby osiągnąć awans społeczny i wyjść z biedy, był Kliszko, który stracił ojca w wieku czterech lat. Później, ze względu na trudne warunki materialne musiał przerwać naukę w szkole powszechnej i pracować w warsztatach samochodowych. Wrócił do szkoły, utrzymując się z korepetycji⁸⁶. Ostatecznie skończył z dobrymi ocenami gimnazjum i podjął studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim. Ukończył je z pewnym trudem, ze względu na zaangażowanie w ruch komunistyczny i problemy ze zdrowiem⁸⁷.

U kilku osób lewicowe i komunistyczne przekonania kształtowały się pod wpływem członków rodziny. Szczególnie widoczne jest to w przypadku Matwina, pochodzącego z „Czerwonego Zagłębia”. Jego dziadkowie ze strony matki, jak również matka, jej siostra i brat byli komunistami lub sympatyzowali z komunizmem. Matwin wspominał: „Mój wybór drogi życiowej komunisty miał swe korzenie przede wszystkim w rodzinie. Bez tych środowisk prawdopodobnie nie zostałem komunistą. Jednocześnie duży wpływ miało także to, co widziałem wokół siebie i moja reakcja — głębokie moralne oburzenie”⁸⁸.

Podobnie było w przypadku Logi-Sowińskiego, który w swoich wspomnieniach stwierdzał: „Od lat wczesnej młodości moje poglądy były kształtowane w domu rodzinnym w duchu świadomości socjalistycznej i walki klasowej”. Jego ojciec był bowiem uświadomionym robotnikiem o poglądach socjalistycznych i antyklerykalnych, starszy brat zaś członkiem KPP⁸⁹. Ten czynnik musiał wpływać także, obok trudnej sytuacji materialnej, na postawę Moczara, którego ojciec należał do KPP, był dwukrotnie zatrzymywany przez policję i aresztowany⁹⁰.

W przypadku działaczy uczących się w gimnazjach i studiujących kluczową rolę w drodze do komunizmu odgrywali koledzy i lektury. Morawski po latach wspominał, że pod wpływem lektur chciał radykalnie zmienić otaczającą go rzeczywistość: „Propozycje naprawy świata, które przedstawiali komuniści — gdy się je studiowało — robiły wrażenie mądrych i głęboko logicznych, i jeśli człowiek niewiele wiedział o życiu, wydawały się atrakcyjne”⁹¹. Albrecht podczas studiów na Politechnice

⁸⁶ AAN, BSK KC PZPR, 237/XXIII-912, Akta personalne Zenona Kliszki, Życiorys, b.d., k. 25.

⁸⁷ Archiwum UW, Akta studenckie Zenona Kliszki, sygn. RP 31393.

⁸⁸ ADH PRL, Relacja Władysława Matwina, cz. 1, s. 1-3, 13.

⁸⁹ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 8010, Akta Ignacego Logi-Sowińskiego, Wspomnienia: I. Loga-Sowiński, W szeregach awangardy, Warszawa 1987, k. 30.

⁹⁰ K. Lesiakowski, op. cit., s. 27-28.

⁹¹ T. Torańska, *Aneks*, Warszawa 2015, s. 148.

Warszawskiej spotkał komunistów, a wśród nich przyszłego członka tzw. Grupy Inicjatywnej PPR, Jana Turlejskiego: „W wyniku wspólnych dyskusji pogłębiła się moja świadomość konieczności walki z ówczesnym ustrojem społeczno-politycznym w Polsce”⁹².

Jędrzychowski twierdził, że idąc na studia, był zdecydowanym przeciwnikiem szowinizmu narodowego i antysemityzmu. Poszukując swojej drogi, wstąpił początkowo do sanacyjnego Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej, a następnie do Legionu Młodych. Później, pod wpływem wileńskiej grupy Henryka Dembińskiego, przeszedł ewolucję ideową od radykalizmu społecznego do marksizmu. W 1932 r. znalazł się w szeregach kryptokomunistycznego Związku Lewicy Akademickiej „Front”, a dwa lata później w Komunistycznym Związku Młodzieży Polski (KZMP)⁹³.

Połączenie różnych czynników można odnaleźć w historii Mariana Spychalskiego, który w dzieciństwie zetknął się z trudnymi warunkami materialnymi (bezrobocie ojca), ale także z atmosferą robotniczej Łodzi. W mieszkaniu jego rodziców odbywały się konspiracyjne zebrania komunistów i przechowywana była nielegalna literatura marksistowska. Dalszym ciągiem jego drogi były lektury w gimnazjum i koledzy na studiach⁹⁴. Zambrowski wymieniał w swoich wspomnieniach trzy elementy jego akcesu do ruchu komunistycznego: 1) własne doświadczenia życiowe; 2) literaturę; 3) „młodość – jej siłę, wyobraźnię, wiarę, bezkompromisowość”⁹⁵. Ten ostatni, idealizm młodzieńczy, odgrywał zapewne istotną rolę również u części jego rówieśników. On i dwóch innych członków omawianej ekipy: Artur Starewicz i Eugeniusz Szyr, zostali komunistami w wieku zaledwie 15 lat⁹⁶.

Nietypowe były drogi do komunizmu dwóch przedstawicieli pokolenia „wojennego”. Ryszard Strzelecki (ur. 1907–1988), nauczyciel zawodu w Miejskiej Szkole Rzemieślniczej w Warszawie, w 1941 r. związał się z tzw. grupą akademicką, skupioną wokół Albrechta, która następnie weszła w skład konspiracyjnej PPR. Ojciec Strzeleckiego był uczestnikiem rewolucji 1905 r., starszy brat zaś zawodowym funkcjonariuszem

⁹² AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 75, Akta osobowe Jerzego Albrechta, Życiorys z 24 V 1945, k. 1.

⁹³ ADH PRL, Kolekcja Jędrzychowskiego, J I/62, Życiorys Jędrzychowskiego, 4 XI 1944, k. 36–38.

⁹⁴ AAN, BSK KC PZPR, 237/XXIII–897, Akta Spychalskiego, Życiorys 8 XII 1948, k. 8–9; AAN, Zbiór akt osobowych ruchu robotniczego, 5419, t. 2, Akta osobowe Mariana Spychalskiego, Wspomnienia: Na właściwej drodze, Warszawa 1975, k. 237–240.

⁹⁵ R. Zambrowski, op. cit., s. 28–29.

⁹⁶ Ustalenia autora na podstawie analizy danych biograficznych.

partyjnym (funkiem) KPP. Ryszard sympatyzował zatem z komunizmem w okresie międzywojennym, ale nie należał do KPP⁹⁷.

Najbardziej zadziwiająca i szybką karierę w ruchu komunistycznym zrobił Jaroszewicz (ur. 1909). Kierownik szkoły powszechnej koło Garwolina, członek lewicowego Związku Nauczycielstwa Polskiego i przez pewien czas także Legionu Młodych, w 1939 r. zadeklarował współpracę z okupantem, obejmując posadę kierownika sowieckiej szkoły dziesięciolatki na Polesiu. W czerwcu 1940 r. został jednak zesłany w okolice Archangielska, gdzie pracował jako robotnik leśny. W latach 1941–1943 był skierowany do pracy w okolice Stalingradu i do Kazachstanu. Służbę w WP rozpoczął w sierpniu 1943 r. od stopnia szeregowca. Po ukończeniu sześciotygodniowego kursu oficerskiego został zastępcą dowódcy batalionu ds. politycznych w 4 pp 2 Dywizji Piechoty. W październiku 1944 r. był już podpułkownikiem i zastępcą dowódcy 1 Armii WP ds. polityczno-wychowawczych⁹⁸.

Szybkie awanse, a przede wszystkim późniejsza znamienita kariera w elicie rządowej i partyjnej, rodzą uzasadnione podejrzenia co do jego powiązań z sowieckimi służbami specjalnymi. Jednocześnie u początków jego kariery mogły leżeć po prostu bardzo dobre opinie przełożonych. Antoni Alster (szef wydziału polityczno-wychowawczego 2 dywizji WP) już w październiku 1943 r. uznał, że Jaroszewicz „zapowiada się bardzo dobrze”. Jesienią 1944 r. oceniano go jako „inteligentnego i mądrego, zdolnego organizatora”, choć „politycznie nieufornowanego ostatecznie”⁹⁹.

U młodych ludzi zapisujących się do PPR po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej decyzja ta mogła być konsekwencją wcześniejszych doświadczeń życiowych i skłonności lewicowych. W charakterystyce Jana (Teobalda) Szydłaka (ur. 1925) stwierdzono: „W latach 1943–1945 pracował w hucie «Florian». Znany był jako Polak o lewicowych poglądach, który starał się na każdym kroku sabotować zarządzenia władz okupacyjnych. W stosunku do zatrudnionych tam jeńców radzieckich był bardzo przychylny”¹⁰⁰. Szydłak wspominał, że już podczas okupacji poznał członków konspiracyjnej PPR¹⁰¹.

⁹⁷ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 8803, Akta osobowe Ryszarda Strzeleckiego, Życiorys, XII 1948, k. 8–9.

⁹⁸ IPN BU 2174/7957, Teczka akt personalnych Piotra Jaroszewicza (z zasobu CAW), Zaświadczenie o przebiegu służby wojskowej, k. 12; ibidem, Życiorys z 26 II 1948, k. 28–29; J. Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*, t. 2, Toruń 2010, s. 72–75.

⁹⁹ AIPN, 2174/7957, Teczka akt personalnych Piotra Jaroszewicza, k. 13–14.

¹⁰⁰ AAN, CK PZPR, CK XX/11042, Akta personalne Jana Szydłaka, Charakterystyka, I 1950, k. 72.

¹⁰¹ AAN, CK PZPR, CK XX/11042, Życiorys z 21 XII 1949, k. 37–38.

Nie znamy motywów wstąpienia do PPR w 1946 r. Jagielskiego (ur. 1924). Moim zdaniem wiązanie się z ruchem komunistycznym w okresie do początku 1947 r., tj. sfałszowanych wyborów do Sejmu Ustawodawczego, wymagało pewnej odwagi i determinacji, a w wielu przypadkach mogło być skutkiem świadomego wyboru ideologicznego. Po pierwsze, sprawa walki o władzę i kształt przyszłego ustroju Polski w powszechnym odbiorze społecznym nie była jeszcze rozstrzygnięta. Po drugie, większość społeczeństwa była nastawiona zdecydowanie antykomunistycznie, a osoby zapisujące się do PPR traktowano w środowiskach rówieśniczych jak odstępców¹⁰².

Dużą rolę w historii PRL odegrali niewątpliwie zetempowcy, utożsamiani z pokoleniem awansu społecznego i zaangażowania ideologicznego na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych. W ekipie Gomułki znalazło się tylko trzech przedstawicieli tego pokolenia o dość zróżnicowanej drodze do partii.

Przedstawicielem zdefiniowanego przez Hannę Świdę-Ziembę pokolenia „ZMP-owskich wyznawców ideologii” był niewątpliwie Tejchma, pierwotnie członek ZMW RP „Wici”, od 1948 r. instruktor Zarządu Głównego ZMP, a w latach 1951–1954 przewodniczący organizacji w Nowej Hucie. Ten okres wspominał jako czas wielkiego entuzjazmu, zaangażowania i poczucia siły, ponieważ „ZMP był otwarciem nowej epoki dla mojego pokolenia”. Swój akces do komunizmu tłumaczył też własnymi doświadczeniami i sytuacją ówczesnej wsi: „widziałem, że ZMP dla młodzieży chłopskiej — z którą się solidaryzowałem — jest szansą na wyjście z przeludnionej wsi, na zdobycie zawodu. Dla nas ZMP niesło nadzieję”¹⁰³.

Podobną postawę prezentował Kociołek (ur. 1933). Jego ojciec był sympatykiem KPP, a po II wojnie światowej członkiem PPR. Piętnastoletni Stanisław wstąpił do ZMP w 1948 r., członkiem PZPR został w 1953. W podaniu o przyjęcie na studia na Uniwersytecie Warszawskim napisał, że interesuje go „przyswajanie filozofii marksistowsko-leninowskiej”¹⁰⁴. Inaczej motywy swojego postępowania ujmował Olszowski (ur. 1931), który po latach przyznał, że jako dwudziestolatek myślał głównie o sprawach materialnych („Wstąpienie do PZPR w jakiś sposób rozwiązywało kwestię przyszłej pracy”), a także możliwościach zrobienia kariery: „W dużej mierze fascynowała mnie ideologia socjalistyczna, ale w nie mniejszym stopniu chęć działania społecznego i politycznego”¹⁰⁵.

¹⁰² H. Świda-Ziembka, *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*, Kraków 2010, s. 104.

¹⁰³ T. Torańska, *Byli*, s. 66.

¹⁰⁴ P. Brzeziński, op. cit., s. 241–243.

¹⁰⁵ *How are you doing Mr Olszowski*, s. 4, 13.

Oddzielnie trzeba rozpatrywać postawę działaczy PPS: Cyrankiewicza i Rapackiego. Obydwaj do 1939 r. mieścili się w głównym, niepodległościowym nurcie PPS. Rapacki (ur. 1909) tradycje patriotyczne, socjalistyczne i społecznikowskie wyniósł z domu. Jego dziadek był powstańcem styczniowym, ojciec Marian — znanym działaczem spółdzielczym, prezesem „Społem”¹⁰⁶. Adam do 1939 r. udzielał się głównie na niwie spółdzielczej, będąc także od 1931 r. członkiem Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej. Podczas kampanii wrześniowej 1939 r. jako ppor. 36 pp dostał się do niewoli niemieckiej i do końca wojny pozostawał w oflagach. Redagował czasopismo obozowe o kierunku lewicowym i prosowieckim.

Cyrankiewicz (ur. 1911) pełnił od 1935 r. funkcję sekretarza Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS w Krakowie. W kampanii wrześniowej dowodził baterią artylerii konnej. Po ucieczce z niewoli niemieckiej kierował krakowską organizacją podziemnej PPS—Wolność, Równość, Niepodległość. Wpadł w ręce gestapo w kwietniu 1941 r. Z więzienia Montelupich w Krakowie został wysłany do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, a następnie trafił do Mauthausen. W obu obozach działał w lewicowym ruchu oporu. Po wojnie krążyły pogłoski o współpracy Cyrankiewicza z gestapo oraz o handlu walutą i złotem zrabowanym więźniom, ale nie zostały potwierdzone¹⁰⁷. Z relacji wynika, że Cyrankiewicz był złamany psychicznie przez trudne przeżycia obozowe. Chciał korzystać z życia i bał się¹⁰⁸. Ochab mówił Teresie Torańskiej: „Cyrankiewicz to człowiek, który przeżył Oświęcim, złamany. Widziałem go w różnych sytuacjach, często mu brakowało, niestety, charakteru”¹⁰⁹. W swojej działalności politycznej kierował się swoście pojowanym realizmem, czyli, inaczej mówiąc, oportunistycznym. Już w 1945 r. w rozmowie z innym przedwojennym socjalistą, Zygmuntem Zarembą, miał powiedzieć: „Sojusznicy nas zdradzili. Nie mamy innej drogi, jak oprzeć się o Rosję. Dlatego przechodzę na tamtą stronę”¹¹⁰. Z dokumentów proweniencji sowieckiej dowiadujemy się, że Cyrankiewicz przeprowadzał czystkę w swojej partii i deklarował całkowite zerwanie z tradycją przedwojennej PPS, aby zdobyć zaufanie kierownictwa PPR. Jego głównym celem stało się w tej

---

¹⁰⁶ R. Liczmański, *Rapacki Adam*, PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 563–566; Z. Landau, *Rapacki Marian*, w: *ibidem*, s. 568–571.

¹⁰⁷ R. Spalek, *Między pragmatyzmem a zdradą. Zawłaszczenie PPS w kraju (1944–1948)*, w: *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało? Szkice, polemiki, wspomnienia*, red. idem, Warszawa 2010, s. 209–210. Zob. także *Grypsy z Konzentrationslager Auschwitz Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kłodzińskiego*, oprac. I. Paczyńska, Kraków 2013.

¹⁰⁸ P. Lipiński, *Cyrankiewicz. Wieczny premier*, Wołowiec 2016, s. 74.

¹⁰⁹ T. Torańska, *Oni*, Warszawa 2004, s. 81.

¹¹⁰ L. Ciołkoszowa, *Spojrzenie wstecz*, Paris 1995, s. 130.

sytuacji wprowadzenie „głównego jądra działaczy PPS” na stanowiska kierownicze w PZPR, aby uchronić ich przed ewentualnymi represjami i przetrwać trudny okres¹¹¹.

Ścieżki awansu w ruchu komunistycznym do 1944/1945 roku

Większość wśród 19 członków KPP i KZMP stanowili działacze niższego szczebla lub też osoby aktywne w środowiskach akademickim i inteligentnym. Tylko kilku z nich zostało „zawodowymi rewolucjonistami” – płatnymi funkcjonariuszami partyjnymi, którzy w dużej części działali na tzw. stopie nielegalnej. Najbardziej odpowiedzialną funkcję pełnił Zawadzki – w latach 1935–1936 kierownik Centralnego Wydziału Wojskowego KPP. Czterech innych działaczy (Gomułka, Ochab, Wicha, Zambrowski) było tzw. okręgowcami – sekretarzami Komitetów Okręgowych KPP w różnych częściach Polski. Gomułka zasiadał ponadto w Wydziale Zawodowym oraz z ramienia KPP w kierownictwie Lewicy Związkowej i kryptokomunistycznej partii PPS-Lewica. Wicha działał również w Centralnym Wydziale Wojskowym. Zambrowski kierował Sekretariatem KC KZMP i zasiadał jako przedstawiciel KZMP w kierownictwie Komunistycznej Międzynarodówki Młodzieży (KIM).

Nietypową karierę zrobił Szyr. Zaczynał w szeregach KZMP, następnie był członkiem Wydziału Propagandy i Agitacji Komitetu Warszawskiego KPP. Zagrożony aresztowaniem, wiosną 1935 r. wyemigrował do Francji, gdzie przez dwa lata działał we Francuskiej Partii Komunistycznej. Latem 1937 r. pojechał jako ochotnik do Hiszpanii, gdzie służył w brygadach międzynarodowych. Szybko awansował na stanowisko komisarza politycznego kompanii, a następnie batalionu im. José Palafoxa. Od września do grudnia 1938 r. był komisarzem XIII Brygady, potem został komisarzem obozów demobilizacyjnych brygad międzynarodowych. W czerwcu 1939 r. wszedł w skład Tymczasowego Ośrodka Kierowniczego KPP w Paryżu, który z ramienia Kominternu miał organizować nową partię komunistyczną w Polsce¹¹².

Na poziomie lokalnym działali: Kruczek (członek Egzekutywy Komitetu Okręgowego Rzeszów-Tarnów), Matwin (sekretarz Komitetu

¹¹¹ Zob. M. Szumiło, *Dokumenty z moskiewskiej teczki Józefa Cyrankiewicza*, „Res Historica” 2013, 35, s. 259.

¹¹² CAW, Teczki Akt Personalnych (dalej: TAP), 1624/78/333, Teczka akt personalnych Eugeniusza Szyra; ADH PRL, Relacja Eugeniusza Szyra, k. 1–3.

Dzielnicowego [KD] KZMP w Poznaniu), Loga-Sowiński (sekretarz KD KPP w Łodzi, a następnie Komitetu Łódzkiego KZMP). Szeregowymi członkami partii byli Moczar i Waniołka, KZMP zaś Starewicz. Przebywający we Francji Gierek kierował komórką partyjną FPK w kopalni. W 1934 r. stanął na czele strajku okupacyjnego, za co go aresztowano na trzy tygodnie i wydano z Francji¹¹³. Nic nie wiadomo o jego jakimkolwiek zaangażowaniu w działalność KPP w okresie pobytu w kraju w latach 1934–1937.

Pozostałych siedmiu członków pokolenia kapepowskiego działało głównie w środowisku akademicko-inteligenckim. Albrecht, Jaszczuk i Morawski wchodzili w skład Zarządu Głównego akademickiej Organizacji Młodzieży Socjalistycznej „Życie”. Jarosiński był sekretarzem organizacji na Uniwersytecie Warszawskim. Spychalski działał w Podwydziale Inteligenckim w Centralnym Wydziale Zawodowym KPP i organizował Związek Zawodowy Pracowników Budownictwa. Z Podwydziałem Inteligenckim oraz Centralną Redakcją KPP był także związany Kliszko, który działał również w Wydziale Propagandy i Agitacji Komitetu Okręgowego KPP w Łodzi. Jędrychowski natomiast był w kierownictwie wileńskiej grupy „Front” i w redakcji legalnego dwutygodnika „Po Prostu”, wydawanego przez grupę lewicowych działaczy związanych z KPP.

Jednym z czynników legitymizujących udział przedwojennych komunistów w elicie władzy Polski „ludowej” był fakt, iż podlegali oni represjom w II Rzeczypospolitej. 11 członków z analizowanego grona spędziło co najmniej rok w polskich więzieniach. Rekordzistą był Zawadzki (11 lat), a długi okres „odsiadki” zaliczyli także Ochab (7,5 roku), Wicha (6 lat), Gomułka (5) i Kruczek (3,5). Dwa lata siedzieli Loga-Sowiński i Zambrowski, po 1,5 roku Matwin i Moczar, około roku zaś Jędrychowski i Kliszko. Pozostali byli aresztowani tylko na krótko lub wcale. Większość z wyżej wymienionych pełniła funkcje starostów w komunach więziennych. Dłuższy pobyt w „sanacyjnych” więzieniach stanowił jeden z czynników sankcjonujących ich udział we „władzy ludowej”. Niektórzy właśnie w „uniwersytetach więziennych” zapoznali się dokładniej z ideologią marksistowską-leninowską¹¹⁴.

Wicha i Zambrowski należeli ponadto do ekskluzywnej grupy „bereziaków”, którzy zostali osadzeni na okres od kilku do kilkunastu miesięcy w obozie odosobnienia w Berezie Kartuskiej. Wypełniony ostrym rygorem i różnego rodzaju szykanami pobyt tam był dla komunistów

¹¹³ AAN, CK PZPR, CK XX/10070, Akta personalne Edwarda Gierka, Życiorys z 18 X 1949, k. 40.

¹¹⁴ M.in. E. Ochab, który w rubryce „Wykształcenie polityczne” podawał: „więzienie”, gdyż nie ukończył żadnej ze szkół Kominternu, AAN, CK PZPR, CK XX/11373, Akta personalne Edwarda Ochaba.

prawdziwą próbą charakteru. Część z nich zdała ten egzamin, inni godzili się na podpisanie deklaracji lojalności wobec władz — plotki takie krążyły w przypadku Wichy, który dzięki temu miał zostać wypuszczony na wolność. Jego towarzysze partyjni donosili o tym do Wydziału Kadr Kominternu, ale referent tegoż wydziału ds. polskich, Jan Dzierżyński, w grudniu 1945 r. stwierdził, że danych potwierdzających ten fakt nie posiada¹¹⁵. Sprawa była rozpatrywana przez CKKP PPR, lecz wobec braku dowodów 2 sierpnia 1946 r. została umorzona¹¹⁶.

Po 17 września 1939 r. aż 14 analizowanych kapepowców udało się na tereny okupowane przez Związek Sowiecki. Skupiali się głównie we Lwowie i Białymstoku. Początkowo byłych członków rozwiązanej KPP traktowano z dużą dozą nieufności, stąd też członkowie omawianej grupy pracowali z reguły jako urzędnicy w związkach zawodowych i fabrykach, inspektorzy szkolni (Zambrowski w Baranowiczach), a nawet jako zwykli robotnicy (Kliszko w miejskim zakładzie remontowym we Lwowie, Matwin w kopalni w Donbasie). Starewicz kontynuował studia na Politechnice we Lwowie. Większość objęła później niższe stanowiska kierownicze, np. Gomułka był naczelnikiem wydziału w fabryce wyrobów papierniczych we Lwowie, Jaszczuk zaś naczelnikiem wydziału w fabryce włókienniczej w Białymstoku.

Latem 1940 r., gdy sytuacja polskich komunistów w ZSRS uległa wyraźnemu polepszeniu, Jędrychowski został przewodniczącym Komisji Planowania Miejskiego Komitetu Wykonawczego (gorispolkomu) w Wilnie i zarazem deputowanym do Rady Najwyższej Litewskiej SRS. Kruczek pełnił zaś funkcję wiceprzewodniczącego Komitetu Obwodowego MOPR we Lwowie, czyli instytucji sprawującej opiekę nad byłymi członkami KPP.

W sierpniu 1940 r. sporządzono wykaz byłych członków KPP i KZMP przewidzianych do wykorzystania w „pracy społeczno-politycznej”. Na liście znaleźli się: Gomułka, Loga-Sowiński, Ochab i Zawadzki¹¹⁷. Żaden z nich nie został jednak do czerwca 1941 r. wykorzystany w tym charakterze. Natomiast Moczar i Loga-Sowiński zostali zwerbowani przez wywiad sowiecki i byli kilkakrotnie przerzucani przez granicę „na robotę specjalną” do Generalnego Gubernatorstwa¹¹⁸. Niejasny pozostaje

¹¹⁵ RGASPI, f. 495, op. 252, d. 252, Akta personalne Władysława Wichy, Sprawka z 8 XII 1945, k. 35.

¹¹⁶ AAN, BSK KC PZPR, 237/XXIII-908, Akta personalne Władysława Wichy, k. 27-29.

¹¹⁷ RGASPI, f. 495, op. 125, d. 68, Список бывших членов КПП и КСМП, VIII 1940, k. 3-8.

¹¹⁸ RGASPI, f. 495, op. 252, d. 46, Akta personalne I. Logi-Sowińskiego, Informacja z 12 V 1944, k. 6-7; *Polska — ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944-1949*, oprac. G.A. Bordiugow et al., Warszawa 1995, s. 58, 68.

przypadek Kruczka, który, jak potem twierdził, od 2 maja 1941 r. służył „w łączności 9-ej Armii Ukraińskiej (wywiad) w stopniu porucznika”¹¹⁹. W innym życiorysie z 1948 r. precyzował, że chodziło o łączność 9 armii przy jednym z oddziałów wojsk pogranicznych¹²⁰. W sowieckiej charakterystyce Kruczka nic o tym nie wspomniano, wzmiankując jedynie, że brał udział w wojnie z Niemcami i dostał się do niewoli¹²¹. W jaki sposób Kruczek trafił do Armii Czerwonej i został porucznikiem, pozostaje dla nas zagadką.

Po ataku Niemiec na Związek Sowiecki 22 czerwca 1941 r. sześciu działaczy zdołało się ewakuować na wschód. Pracowali fizycznie w fabrykach i kolchozach, jako niższa kadra kierownicza lub w charakterze nauczycieli w lokalnych szkołach. Tylko Jędrychowski i Ochab trafili wkrótce do wyselekcjonowanej grupy pracowników nadającej w języku polskim radiostacji im. T. Kościuszki i polskiej redakcji Wydawnictwa Literatury w Językach Obcych. Pozostali musieli czekać na lepszą koniunkturę, która nadeszła dopiero wiosną 1943 r. wraz z powstaniem Związku Patriotów Polskich (ZPP) i utworzeniem 1 Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki.

Zawadzki, Ochab, Zambrowski i Matwin trafili latem 1943 r. do 1 Dywizji jako oficerowie oświatowi (polityczni). Jędrychowski zasiadał natomiast w Prezydium Zarządu Głównego ZPP i przez pewien czas był także prokuratorem wojskowym w 1 Dywizji¹²². Matwin trafił następnie (w lutym 1944 r.) do placówki Związku w Teheranie. Szyr, uwolniony z obozu jenieckiego w algierskiej Dżelfie, pracował w Zarządzie Głównym ZPP w Moskwie, a następnie jako zastępca naczelnika zwiadu w Polskim Sztabie Partyzanckim¹²³. Starewicz wciąż pracował jako inżynier w fabryce chemicznej w Uzbekistanie. Stamtąd przyjechał we wrześniu 1944 r. do Lublina¹²⁴.

Zawadzki w styczniu 1944 r. został formalnie przewodniczącym Centralnego Biura Komunistów Polski (CBKP). Jednocześnie pełnił kolejno funkcje zastępcy dowódcy 1 Korpusu ds. polityczno-wychowawczych¹²⁵,

---

¹¹⁹ AAN, CK PZPR, CK XX/9660, Akta personalne Władysława Kruczka, ankieta dla aktywu partyjnego, 14 III 1949, k. 32.

¹²⁰ AAN, CK PZPR, CK XX/9660, Życiorys z 25 V 1948, k. 74.

¹²¹ RGASPI, f. 495, op. 252, d. 3906, Akta personalne Władysława Kruczka, Charakterystyka z 16 V 1979, b.pag.

¹²² ADH PRL, Kolekcja Jędrychowskiego, J I/62, Życiorys Jędrychowskiego, 4 XI 1944, k. 39.

¹²³ CAW, TAP, 1624/78/333, Teczka akt personalnych Eugeniusza Szyra.

¹²⁴ ADH PRL, W/R-29, Relacja Artura Starewicza, s. 18-19.

¹²⁵ Powstała paradoksalna sytuacja, bowiem Zawadzki jako zastępca Berlinga był jednocześnie jego zwierzchnikiem politycznym jako szef CBKP.

zastępcy dowódcy Armii Polskiej w ZSRS, a od lipca 1944 r. Naczelnego Dowódcy WP ds. polityczno-wychowawczych. W marcu 1945 r. zastąpił go na tym ostatnim stanowisku „krajowiec” Spychalski. Zambrowski przed odejściem z wojska we wrześniu 1944 r. był szefem Zarządu Polityczno-Wychowawczego 1 Armii. Obowiązki zastępcy dowódcy 1 Armii WP ds. polityczno-wychowawczych pełnił wtedy Ochab, który wkrótce potem odszedł do pracy w Polskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego. Jego miejsce zajął Jaroszewicz. Szyr był natomiast do stycznia 1945 r. szefem wydziału organizacyjnego Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP.

Na terenach okupowanych przez III Rzeszę pozostały początkowo tylko trzy osoby: Jarosiński, Morawski i Waniółka. Jarosiński w kampanii wrześniowej 1939 r. był dowódcą plutonu w 42 pp, został ciężko ranny w nogi 12 września pod Andrzejewem niedaleko Zambrowa. Do listopada 1940 r. przebywał w szpitalu obozowym, a potem w szpitalu w Warszawie. Po wyleczeniu był pracownikiem umysłowym, udziału w pracy politycznej nie brał. Po powstaniu warszawskim został wywieziony przez Niemców na roboty do majątku rolnego pod Wrocławiem¹²⁶. Waniółka był szeregowym członkiem Komunistycznej Partii Czechosłowacji w hucie Trzyniec. Jedynie Morawski znalazł się potem w strukturach kierowniczych podziemnej PPR.

Już na początku 1940 r., w związku z brakiem odpowiedzi na ich memoriał skierowany do władz Kominternu, na własną rękę powrócili do Warszawy Albrecht¹²⁷ i Spychalski. Latem 1941 r. na niemieckich tyłach pozostali sowieccy wywiadowcy: Moczar i Loga-Sowiński oraz działacze, którzy nie zdołali uciec na wschód: Gomułka, Jaszczuk i Kliszko. W końcu 1941 r. dołączył do nich Kruczek, który trafił do niewoli niemieckiej pod Łubniami i po czterech tygodniach zbiegł z transportu do obozu jenieckiego. Wszyscy włączyli się aktywnie w tworzenie organizacji komunistycznych na terenie okupowanego kraju. Albrecht, Jaszczuk i Spychalski współtworzyli Związek Walki Wyzwoleńczej. Z organizacją tą związał się Strzelecki. W listopadzie 1941 r. Moczar i Loga-Sowiński utworzyli na terenie Łodzi konspiracyjną organizację Front Walki o Naszą i Waszą Wolność¹²⁸. Obie te organizacje weszły następnie w skład Polskiej Partii Robotniczej.

¹²⁶ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 9136, Akta osobowe Witolda Jarosińskiego, Życiorys b.d., k. 2.

¹²⁷ Według relacji Starewicza, Albrecht powrócił do Warszawy ze względów osobistych do pozostawionej tam dziewczyny, ADH PRL, W/R-29, Relacja Artura Starewicza, k. 9.

¹²⁸ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 8010, Akta Ignacego Logi-Sowińskiego.

Od stycznia 1942 r. wspomniani działacze aktywnie rozwijali struktury podziemnej PPR, wchodząc do jej kadry kierowniczej. Albrecht do aresztowania przez gestapo 15 sierpnia 1942 r. był sekretarzem Komitetu Warszawskiego. Po nim objął tę funkcję ściągnięty z Podkarpacia Gomułka. Kruczek stał na czele Komitetu Organizacyjnego PPR Tarnów-Rzeszów do momentu aresztowania przez gestapo w kwietniu 1942 r.¹²⁹

Gomułka 23 listopada 1943 r. został sekretarzem PPR. Do grona członków KC PPR należeli ponadto Loga-Sowiński i Spychalski. Kliszko i Strzelecki kierowali kolejno Centralną Techniką PPR. Kliszko pracował ponadto w Centralnej Redakcji PPR, Morawski był zaś redaktorem „Trybuny Wolności” i organizatorem Związku Walki Młodych (ZWM). Spychalski został pierwszym szefem Sztabu Głównego organizującej się Gwardii Ludowej, a następnie szefem Wydziału II (Wywiadu) Sztabu Głównego Gwardii Ludowej / Armii Ludowej (GL-AL). Moczar dowodził kolejno Obwodem Łódzkim GL, Okręgiem Lubelskim GL-AL i Okręgiem Kieleckim AL.

Trzech działaczy przeżyło gehennę więzień gestapo i niemieckich obozów. Kruczek był więziony w Tarnowie, a następnie w KL Auschwitz i Sachsenhausen¹³⁰. Jaszczuk przeszedł przez Pawiak, Auschwitz i Mauthausen¹³¹. Albrecht z Pawiaka trafił do obozu na Majdanku, a później do Flossenburga i Gross-Rosen¹³².

Odmienne potoczyły się wojenne losy dwóch pozostałych członków ekipy gomułkowskiej. Gierek, przebywający od 1937 r. na emigracji w Belgii, włączył się w działalność konspiracyjną w czasie okupacji niemieckiej jako członek Komunistycznej Partii Belgii. Szczegóły tej działalności pozostają do dziś nieznane. Zostały jednak heroicznie ukazane w sowieckim filmie propagandowym z lat siedemdziesiątych pt. *Żołnierze wolności*¹³³. Wicha w latach 1940–1943 przebywał jako robotnik na południu Francji bez kontaktu z partią komunistyczną. W 1943 r. przedostał się przez Hiszpanię do Wielkiej Brytanii, gdzie został urzędnikiem w wojskowej komendzie uzupełnień (nieprzyjęty do wojska, kat. D). W 1944 r. wstąpił do związanej z komunistami organizacji Jedność i Czyn, a w 1945 do organizacji PPR w Wielkiej Brytanii¹³⁴.

---

¹²⁹ M. Krzysztofiński, *Władysław Kruczek – szara eminencja KW PPR w Rzeszowie*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 538.

¹³⁰ Ibidem, s. 538.

¹³¹ AAN, CK PZPR, CK XX/9122, Akta personalne Bolesława Jaszczuka, Życiorys, k. 16.

¹³² AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 75, Akta osobowe Jerzego Albrechta, Życiorys z 24 V 1945, k. 1.

¹³³ J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych*, s. 262.

¹³⁴ AAN, BSK KC PZPR, 237/XXIII-908, Akta personalne Władysława Wichy, Życiorys z 2 X 1945, k. 23.

Modele kariery w aparacie władzy Polski „ludowej”

Gdy spojrzymy na ścieżki karier członków gomulłowskiego kierownictwa PZPR, zauważymy, że drogi do elity władzy prowadziły równoległe przez aparat partyjny i rząd. Biorąc pod uwagę funkcje pełnione bezpośrednio przed wejściem do Biura Politycznego lub Sekretariatu KC (i pomijając Gomulkę oraz Zawadzkiego, którzy zasiadali w kierownictwie PPR od 1944 r.), zobaczymy, że 13 osób zajmowało stanowiska w aparacie partyjnym (w tym dziewięć — kierownika wydziału KC PZPR, cztery — I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego), 13 osób zaś pełniło na tym etapie kariery różne funkcje w Radzie Ministrów i aparacie państwowym. Ostatni z omawianego grona, Loga-Sowiński, pełnił ważną funkcję przewodniczącego CRZZ.

Przyglądając się ścieżkom awansu, możemy wyróżnić pięć najczęstszych modeli kariery:

- 1) aparat partyjny (ciągle lub z przerwami) — sześć osób: Albrecht, Gierek, Kliszko, Kruczek, Starewicz, Zambrowski;
- 2) aparat organizacji młodzieżowych → aparat PZPR — pięć osób: Morawski, Szydłak, Tejchma, Kociołek, Olszowski;
- 3) aparat partyjny → Rada Ministrów — cztery osoby: Jagielski, Jaroński, Strzelecki, Waniółka;
- 4) aparat państwowy → aparat partyjny → aparat państwowy — trzy osoby: Jaszczuk, Jędrychowski, Wicha;
- 5) wojsko → aparat państwowy — dwie osoby: Jaroszewicz, Szyr.

Kilka osób nie zmieściło się w powyższym podziale. Wśród nich znaleźli się przede wszystkim Cyrankiewicz i Rapacki, pełniący do 1948 r. wysokie funkcje w rządzie, a jednocześnie zasiadający w kierownictwie koncesjonowanej PPS. Ponadto Spychalski związał całą swoją karierę z wojskiem (choć nie był zawodowym wojskowym), Moczar zaś z aparatem bezpieczeństwa i MSW. Obydwaj mieli wymuszoną przerwę w związku z odsunięciem na boczny tor w latach 1949–1956. Nietypowe były także ścieżki karier Logi-Sowińskiego, Matwina i Ochaba. Pierwszy trafił bowiem z aparatu partyjnego do aparatu związków zawodowych. Matwin zaczynał powojenną karierę w dyplomacji jako sekretarz ambasady RP w Moskwie, aby następnie przejść przez aparat partyjny na stanowisko przewodniczącego ZMP i wrócić do aparatu partyjnego. Ochab był w zasadzie specjalistą od wszystkiego. Zaczynał od funkcji podsekretarza stanu i ministra administracji publicznej, by następnie w latach 1945–1950 zaliczyć kolejno stanowiska: członka Sekretariatu KC PPR, I sekretarza KW PPR w Katowicach, prezesa Rady Nadzorczej „Społem”,

prezesa Zarządu Centralnego Związku Spółdzielczego, przewodniczącego Komisji Centralnej Związków Zawodowych, szefa Głównego Zarządu Politycznego WP. Potem pełnił funkcję sekretarza KC z przerwą na epizod na stanowisku ministra rolnictwa (1957–1959).

Chociaż aż 13 działaczy weszło do kierownictwa PZPR z aparatu państwowego, to tylko sześciu z nich nie posiadało stażu w aparacie partyjnym. Oprócz wyżej wymienionych do tego grona należeli Jaroszewicz i Szyr, którzy przeszli do rządu z wojska. Generał dywizji Jaroszewicz w latach 1946–1950 był jednocześnie głównym kwatermistrzem WP i wiceministrem obrony narodowej.

Wśród 21 członków kierownictwa PZPR, dla których ważnym etapem kariery była praca w aparacie partyjnym, tylko pięć osób (Jagielski, Jędrzychowski, Kliszko, Tejchma, Zambrowski) nie przeszło „chrztu bojowego” w aparacie terenowym, pracując jedynie w gmachu KC. Pozostali byli przez pewien czas I sekretarzami lub sekretarzami resortowymi KW PZPR. Większość z nich przechodziła następnie do pracy w aparacie centralnym lub w rządzie. Tylko trzech wybiło się poprzez pracę wyłącznie w aparacie wojewódzkim (Kruczek, Szydłak, Kociołek).

Patrząc na pierwotne warstwy rekrutacyjne do aparatu władzy komunistycznej, należy także zwrócić uwagę na organizacje młodzieżowe. Pięciu członków ekipy Gomułki zajmowało w drodze do aparatu KC stanowiska kierownicze w młodzieżówkach: Morawski był krótko przewodniczącym Zarządu Głównego (ZG) ZWM, Tejchma kierował Zarządem Głównym ZMW, Olszowski Radą Naczelną Zrzeszenia Studentów Polskich, Szydłak był sekretarzem ZG ZMP, Kociołek zaś sekretarzem KC Związku Młodzieży Socjalistycznej.

Podsumowanie

Analizując skład kierownictwa PZPR w okresie gomułkowskim, widzimy wyraźny podział na dwie grupy, reprezentujące aparat partyjny (sekretarze KC i I sekretarze KW PZPR) oraz państwowy (członkowie rządu, przewodniczący Rady Państwa). Grupy te tylko w minimalnym stopniu się przenikały. Niemal połowa weszła do kierownictwa z aparatu państwowego, ale tylko sześciu nie przeszło wcześniej przez aparat partyjny. Większość miała też za sobą pracę w aparacie wojewódzkim, która była najlepszym sprawdzianem ich sprawności organizacyjnej i czujności ideologicznej.

Zmiany personalne dokonane w październiku 1956 r. polegały w istocie na redukcji liczebności kierownictwa i pozbyciu się większości skompromitowanych stalinowców. Jednakże Gomułka musiał początkowo

opierać się na ludziach wywodzących się z ekipy Bieruta, a w mniejszym stopniu na tych, którzy weszli do kierownictwa po marcu 1956 r. W pełni zaufany był wtedy tylko Loga-Sowiński. W kolejnych latach (do 1964 r.) I sekretarz starał się umocnić swoją pozycję, wprowadzając do kierownictwa starych towarzyszy broni z okresu okupacji i innych upatrzonych przez siebie faworytów, w tym przedstawicieli młodszych pokoleń ideowych. Działo się to przede wszystkim kosztem puławian. W 1968 r. pozycja Gomułki uległa jednak osłabieniu, gdy do kierownictwa weszli ludzie związani z Moczarem i Gierkiem.

W sumie skala rotacji kadrowej w latach 1957–1968 była znacząca i większość składu Biura Politycznego oraz Sekretariatu KC uległa wymianie. W kierownictwie pojawili się młodszy działacze — przedstawiciele pepeerowców i zetempowców. Jednakże obok nich awansowano też starych komunistów. W rezultacie kierownictwo PZPR poważnie się zestarzało (średnia wieku wzrosła z 45,8 do 54,6 lat), a dominującą pozycję zachowali kapepowcy. Trzon tej ekipy tworzyli do końca ludzie wywodzący się jeszcze z kierownictwa PPR bądź zasiadający w Biurze Politycznym już przed październikiem 1956 r.

Ponad połowa członków analizowanej ekipy (16 osób) legitymowała się najbardziej „słusznym” pochodzeniem klasowym, czyli robotniczym. Było to zgodne z obowiązującym wciąż wzorcem „kombatanta-proletariusza” przy rekrutacji do elity partyjnej. Choć jednocześnie do kierownictwa wchodziłi ludzie o pochodzeniu inteligenckim. Daje się też zauważyć wyraźnie niewielką reprezentacją działaczy o pochodzeniu chłopskim. Mimo że odsetek osób legitymujących się wykształceniem wyższym lub niepełnym wyższym wzrósł z 38 do 58 proc., to trudno mówić o obowiązywaniu kryterium fachowego wykształcenia przy awansie do kierownictwa partii. Wciąż bowiem promowano także ludzi słabo wykształconych, ale zasłużonych.

Wśród kapepowców należących do kierownictwa w okresie gomułkowskim dominowali działacze wywodzący się z biednych rodzin robotniczych zamieszkałych w głównych ośrodkach przemysłowych Kongresówki. Do komunizmu popychały ich przede wszystkim trudne warunki życiowe, a w przypadku niektórych także zaangażowani w ruch członkowie rodziny. Wśród dzieci inteligenckich kluczową rolę odgrywali raczej koledzy ze szkoły i studiów oraz podsuwane przez nich lektury.

Ci, którzy włączyli się w ruch komunistyczny już w latach dwudziestych, zostali płatnymi funkcjonariuszami KPP, pełniąc funkcje kierownicze średniego szczebla. Ich spotkały też największe represje ze strony polskich władz (więzienia i w dwóch przypadkach pobyt w Berezie Kartuskiej). Większość omawianych kapepowców wstąpiła do ruchu

w pierwszej połowie lat trzydziestych i pełniła niższe funkcje w KPP i KZMP lub też działała w środowiskach akademickim i inteligentkim. Sześciu z nich trafiło jednak również na co najmniej rok do więzienia.

Z grona 22 przedstawiciele pokolenia kapepowskiego i wojennego, aż 12 można zaliczyć do grupy „krajowców”, którzy spędzili większą część okresu wojennego pod okupacją niemiecką. Osiem osób przyszło razem z Armią Czerwoną ze wschodu w 1944 r., dwóch zaś działaczy przebywało w tym czasie na zachodzie Europy. Nietypowy przypadek stanowił tu niewątpliwie Gierek, który mógł uchodzić za światowego komunistę i do 1949 r. nigdy nie odwiedzał Związku Sowieckiego. Okazał się jednak nie gorszym stalinowcem od innych i już w 1956 r. był faworytem Moskwy.

Działacze o krótszym stażu partyjnym i niższej pozycji w KPP znaleźli się w zdecydowanej większości razem z Gomułką w podziemnej PPR. Po 1956 r. I sekretarz głównie ich wprowadzał do kierownictwa partii i na nich się od początku lat sześćdziesiątych niemal w pełni oparł. Natomiast dawni funkcjonariusze KPP z dłuższym stażem (z wyjątkiem Gomułki) spędzili okres wojny w Związku Sowieckim. Na nich wspierał się Gomułka po 1956 r. z pewnej konieczności, choć należy pamiętać, że Zambrowskiego do pewnego momentu autentycznie cenił. W grupie „Moskwiczów” było również kilku młodszych działaczy oraz niebędący członkiem KPP Jaroszewicz. Z tego grona Gomułka również wybierał ludzi, których awansował do kierownictwa w latach 1963–1964 (obok Jaroszewicza docenił wówczas Starewicz i Szyra).

Pepeerowcy i zetempowcy wprowadzeni do kierownictwa PZPR w latach sześćdziesiątych stanowili forpocztę zmiany pokoleniowej. Trzech z nich towarzysz „Wiesław” miał rzekomo szykować na swoich potencjalnych następców. Faktycznie ludzie ci (z wyjątkiem Kociołka) stanowili istotne oparcie dla nowej ekipy gierkowskiej w latach siedemdziesiątych.

Streszczenie

W artykule scharakteryzowano grupę 29 działaczy PZPR należących do kierownictwa partii (Biura Politycznego i Sekretariatu KC) w okresie rządów Władysława Gomułki (1956–1970). Poddano analizie ich cechy społeczno-demograficzne: wiek, miejsce urodzenia, pochodzenie społeczne i etniczne, wykształcenie, motywy akcesu do ruchu komunistycznego i przebieg kariery politycznej do momentu wejścia do kierownictwa partii.

W skład kierownictwa PZPR wchodził przedstawiciele aparatu partyjnego (sekretarze KC i I sekretarze KW PZPR) oraz państwowego (członkowie rządu, przewodniczący Rady Państwa). Niemal połowa weszła do kierownictwa z aparatu

państwowego, ale tylko sześciu nie przeszło wcześniej przez aparat partyjny. Większość miała też za sobą pracę w aparacie wojewódzkim, która była najlepszym sprawdzianem ich sprawności organizacyjnej i czujności ideologicznej.

Zmiany personalne dokonane w październiku 1956 r. polegały w istocie na redukcji liczebności kierownictwa i pozbyciu się części starszych działaczy. Jednakże Władysław Gomułka musiał początkowo opierać się na ludziach wywodzących się z ekipy Bolesława Bieruta, a w mniejszym stopniu na tych, którzy weszli do kierownictwa po marcu 1956 r. W kolejnych latach (do 1964 r.) I sekretarz starał się umocnić swoją pozycję, wprowadzając do kierownictwa swoich starych towarzyszy broni z okresu okupacji i innych upatrzonych przez siebie faworytów, w tym przedstawicieli młodszych pokoleń ideowych.

W sumie skala rotacji kadrowej w latach 1957–1968 była znacząca i większość składu Biura Politycznego oraz Sekretariatu KC uległa wymianie. W kierownictwie pojawili się młodszy działacze — przedstawiciele pokolenia pepeerowskiego i zetempowskiego. Jednakże obok nich awansowano też starych komunistów.

Ponad połowa członków analizowanej ekipy (16 osób) legitymowała się najbardziej „słusznym” pochodzeniem klasowym, czyli robotniczym. Było to zgodne z obowiązującym wciąż wzorcem „kombatanta-proletariusza” przy rekrutacji do elity partyjnej. Choć jednocześnie do kierownictwa wchodziłi ludzie o pochodzeniu inteligentkim. Daje się też zauważyć wyraźnie niewielką reprezentacją działaczy o pochodzeniu chłopskim. Mimo że odsetek osób legitymujących się wykształceniem wyższym lub niepełnym wyższym wzrósł z 38 do 58 proc., to trudno mówić o obowiązywaniu kryterium fachowego wykształcenia przy awansie do kierownictwa partii. Wciąż bowiem promowano także ludzi słabo wykształconych, ale zasłużonych.

The Leadership of the Polish United Workers' Party in 1956–1970. A Collective Portrait

The article characterizes a group of twenty-nine activists of the Polish United Workers' Party, members of its leadership (Political Bureau and the Secretariat of the Central Committee) under Władysław Gomułka (1956–70). The author analyses their social and demographic data: age, place of birth, social background, ethnic origins, and education, as well as their motivations for joining the communist movement and the course of their political career up to their entering the party leadership.

The leadership of the PUWP was composed of representatives of the party apparatus (secretaries of the CC and first secretaries of the Voivodeship Committees of the PUWP) and the state administration (members of the government, the chairman of the Council of State). Almost half of them entered the party leadership from the state apparatus, but only six of them had no prior history in the party apparatus. A majority of them had worked in the voivodeship apparatus, being the best test of their organizational efficiency and ideological vigilance.

In essence, personnel changes made in October of 1956 brought about the reduction in the number of members, with some of the older activists being shed.

Initially, however, Władysław Gomułka had to rely on people who came from the team of Bolesław Bierut, and to a lesser extent on those who entered the leadership after March 1956. In the following years (to 1964) the First Secretary sought to strengthen his position by introducing into the leadership his old companions in arms from the time of the German occupation and his other favourites, including the representatives of the younger ideological generations.

All things considered, the turnover of members in 1957–68 was significant, and a majority of members of the Political Bureau and Secretariat of the Central Committee were replaced with new, younger activists — the representatives of the Polish Worker's Party and Association of Polish Youth generations. However, old communists were also promoted at that time.

Over half of the members of the analysed team (sixteen persons) had the most 'correct' social origin, that is the working-class origin. This was in line with the still valid model of 'veteran proletarian' when recruiting to the party's elite; at the same time, however, there were also people with an intellectual background. There was also a small number of activists of peasant origin. Although the percentage of people with higher or incomplete higher education increased from 38 to 58 per cent, it would be hard to talk about the criterion of professional education when being promoted to the party leadership as there were still promotions of poorly educated but distinguished people.

Bibliografia

- Brzeziński Piotr, *Zapomniani dygnitarze. Pierwsi sekretarze Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR w Gdańsku w latach 1945–1990. Szkice biograficzne*, IPN-KŚZpNP, Gdańsk 2013.
- Burda Andrzej, *Przymrozki i odwilże. Wspomnienia z lat 1945–1957*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1987.
- Ciołkoszowa Lidia, *Spojrzenie wstecz*, Éditions du Dialogue, Paris 1995.
- Eisler Jerzy, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, IPN-KŚZpNP, Warszawa 2012 (Monografie, t. 85).
- Eisler Jerzy, *Polski rok 1968*, IPN-KŚZpNP, Warszawa 2006 (Monografie, t. 22).
- Eisler Jerzy, *Siedmiu wspaniałych. Poczec pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Czerwone i Czarne, Warszawa 2014.
- Eisler Jerzy, Trepczyński Stanisław, *Grudzień '70 wewnątrz „Białego Domu”*, Colibri, Warszawa 1991.
- Gierek Edward, *Smak życia. Pamiętniki*, BGW, Warszawa 1993.
- Gomułka Władysław, *Pamiętniki*, t. 1, red. nauk. Andrzej Werblan, BGW, Warszawa 1994.
- Grypsy z Konzentrationslager Auschwitz Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kłodzińskiego, oprac. Irena Paczyńska, Wydawnictwo UJ, Kraków 2013.
- How are you doing Mr Olszowski? Ze Stefanem Olszowskim rozmawiają Andrzej Mroziński i Bogdan Rupiński*, Ampress, Warszawa 2008.
- Janowski Włodzimierz, Kochański Aleksander, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, ISP PAN, Warszawa 2000.

- Kochański Aleksander, *Strzelecki Ryszard*, PSB, t. 44, Kraków 2006–2007, s. 637–640.
- Królikowski Janusz, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*, t. 2, Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Krzysztofinański Mariusz, *Władysław Kruczek — szara eminencja KW PPR w Rzeszowie*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. Miroslaw Szumiło, Marcin Żukowski, IPN-KŚZpNP, UMCS, Warszawa–Lublin 2015.
- Landau Zbigniew, *Rapacki Marian*, PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 568–571.
- Lazitch Branko, *Les écoles de cadres du Comintern. Contribution à leur histoire*, w: *Contributions à l'histoire du Komintern*, red. Jacques Freymond, Droz, Genève 1965.
- Lesiakowski Krzysztof, *Mieczysław Moczar „Mietek”*. *Biografia polityczna*, Rytm, Warszawa 1998.
- Liczmański Ryszard, *Rapacki Adam*, PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 563–566.
- Lipiński Piotr, *Cyrankiewicz. Wieczny premier*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2016.
- Mokrosz Janusz, *Aleksander Zawadzki — działacz komunistyczny i wojewoda śląski (1945–1948)*, IPN-KŚZpNP, Katowice–Warszawa 2017.
- Nieznana rozmowa Władysława Gomułki z Nikitą S. Chruszczowem*, oprac. Andrzej Werblan, „Dziś” 1993, 5, s. 75–84.
- Nomenklatura KC PZPR, kwiecień 1957*, w: Andrzej Paczkowski, *System nomenklatury kadr w Polsce (1950–1970)*, ISP PAN, Warszawa 2000.
- Persak Krzysztof, *Struktura i skład centralnych instancji decyzyjnych KC PZPR*, w: *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. Andrzej Paczkowski, ISP PAN, Warszawa 2003.
- Polska — ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*, oprac. Giennadij A. Bordiugow et al., ISP PAN, Stowarzyszenie Współpracy Polska-Wschód, Warszawa 1995.
- Protokoły z VI i VII Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z 1956 r.*, oprac. Wiesław Władysław, Włodzimierz Janowski, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, AAN, Aspra-JR, Warszawa 2007.
- Rokicki Konrad, *Apodyktyczny szef. Władysław Gomułka i podwładni*, w: *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. Konrad Rokicki, Robert Spałek, IPN-KŚZpNP, Warszawa 2011.
- Rurarz Zdzisław, *Byłem doradcą Gierka*, Andy Grafik, Warszawa 1990.
- Sawicki Jan Kazimierz, *Rola szkolnictwa partyjnego w kształceniu kadr politycznych PZPR (1949–1971)*, „Z pola walki” 1978, 4, s. 60–81.
- Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. Feliks Tych, t. 1: A–D, Książka i Wiedza, Warszawa 1978; t. 2: E–J, Książka i Wiedza, Warszawa 1987; t. 3: K, Muzeum Niepodległości, Warszawa 1992.
- Spałek Robert, *Między pragmatyzmem a zdradą. Zawłaszczenie PPS w kraju (1944–1948)*, w: *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało? Szkice, polemiki, wspomnienia*, red. Robert Spałek, IPN-KŚZpNP, Warszawa 2010.
- Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez III Zjazd PZPR*, Książka i Wiedza, Warszawa 1959.
- Szumiło Miroslaw, *Dokumenty z moskiewskiej teczki Józefa Cyrankiewicza*, „Res Historica” 2013, 35, s. 253–262.
- Szumiło Miroslaw, *Pomarcowa wymiana kadr — elita PZPR w latach 1968–1970*, w: *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65.*

- rocznicę urodzin*, red. Jan Olszerek, Antoni Dudek, Łukasz Kamiński, Krzysztof Kosiński, Michał Przeperski, Konrad Rokicki, Paweł Sasanka, Robert Spalek, Sławomir Stępień, IPN-KŚZpNP, IH PAN, Warszawa 2017.
- Szumilo Mirosław, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, IPN-KŚZpNP, Warszawa 2014.
- Świda-Ziemba Hanna, *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010.
- Torańska Teresa, *Aneks*, Świat Książki, Warszawa 2015.
- Torańska Teresa, *Byli*, Świat Książki, Bertelsmann Media, Warszawa 2006.
- Torańska Teresa, *Oni*, Iskry, Warszawa 2004.
- Wapiński Roman, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1989.
- Wicha Władysław, *Wspomnienia*, „Archiwum Ruchu Robotniczego” 11, 1988.
- Zambrowski Roman, *Wspomnienia*, t. 1, Warszawa 1976 (maszynopis w zbiorach autora).

B i o g r a m: Mirosław Szumilo — historyk, doktor habilitowany, profesor w Katedrze Historii Społecznej i Edukacji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik Biura Badań Historycznych IPN. Redaktor naczelny półrocznika naukowego „Pamięć i Sprawiedliwość”. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół systemu rządów komunistycznych w Polsce oraz stosunków polsko-czechosłowackich; kontakt: szumilo75@gmail.com.